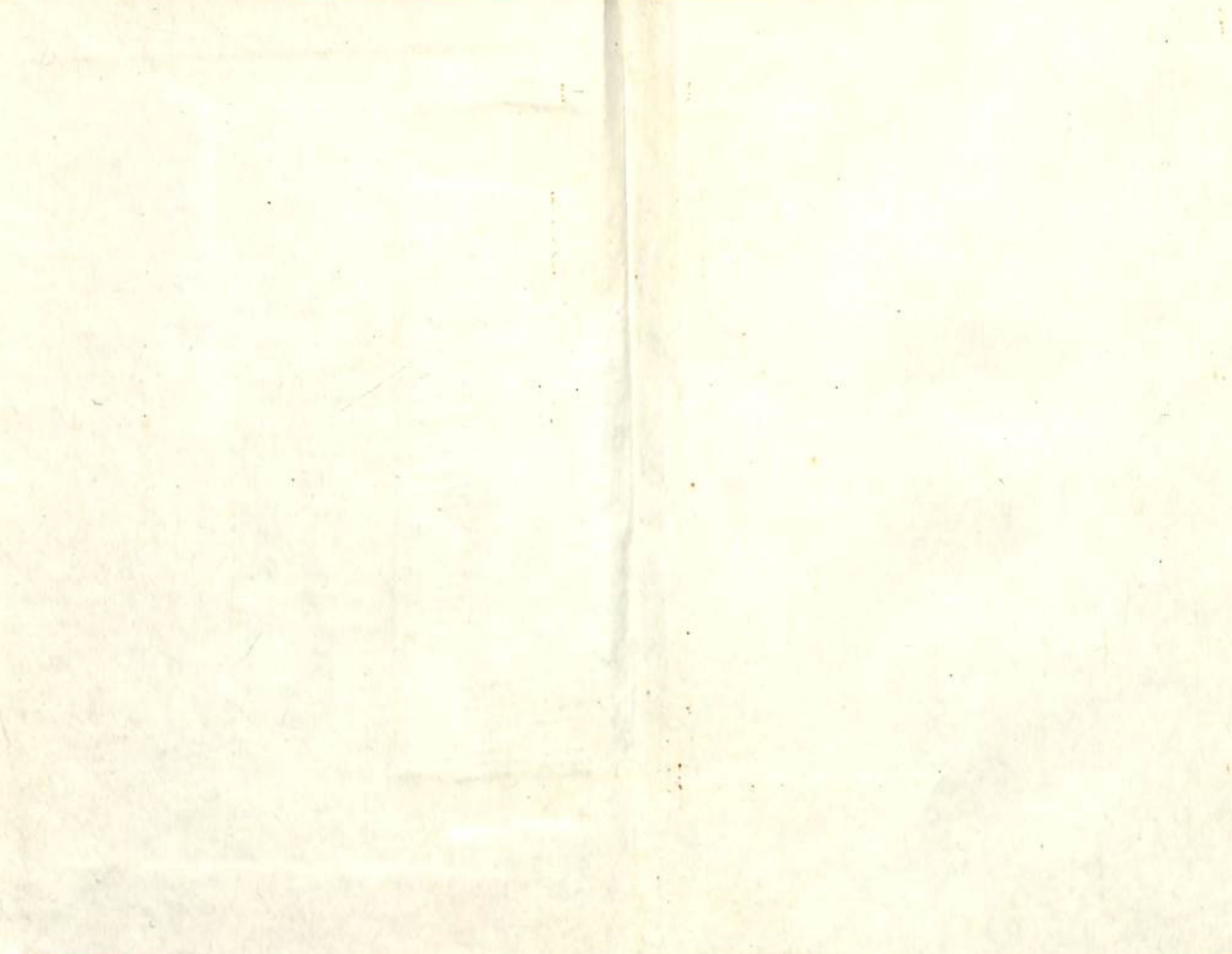

83

7-77

1872

ԱՆԱՐԱՏ ՅԶՈՒԹԵԱՆ

ԵԶՐԱՅՐՈՒԹԻՒՆ

*Մեր քարոզեցողք զխաչե-
ղեակն Բրիստոս:*

ԿՐԹ. Ա. 25.

Հոգեկոր աշխատասիրողիք

3.

463-ԱԶ

83
7-77

ՀԻՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾ

ԳՈՐԻՇԱՆԵՐ ՊՈԼԱՆՏԷՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ

ԴԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԲԵՆԴԻՐԷՆ

ՎԵՐՆԵԱ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1872

41327. աւ

ՀԻՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾ

— 22 —

Ա.

ԳԵՐԻ ԻՆԿՈՎ ԲՈՎԱՆԱՅԵՐԵՑ ՄԸ

ՓՈՒԴԵՆՊԼՈՅԻ Կոյսերական
 ԴՂԵԿԻՆ ՄԵԿ ՍԵՆԵԿԻՆ ՄԵՂ, 1813ին,
 շքեղ զգեստներ հագած մանկ-
 լաւիկ մը կը կենար: Գեղեցիկ էր
 հեղեատամեայ պատանեկին
 դէմքը, որ Ռեթէլի կոմսական տան
 սերունդն ըլլալէն զատ, աշխարհ-
 քիս տիրող Նադոլէոն Ա. կնի-
 տաւորներէն մէկն ըլլալու բախտն
 ունէր: Նոյն միջոցին խոր տիրու-
 թեան եւ ցաւակցութեան զգած-
 մունքով ծածկուած էր պատանե-
 կին շնորհալից կերպարանքը: Սի-
 րուն տղայական աչուքներուն մէջ
 արտասուք կը փայլէին, որ հետ-

24784-61 8

զհետէ սաստկանալով՝ միշտ աւելի առատ կը թափէին ոսկեզարդ զգեստներուն վրայ: Բայց ամենեւին ձայն մը, ամենեւին շարժում մը չէին յայտնէր իւր ներքին սառտիկ պլայլուծիւնը: Անշարժ ու շիտակ կը կենար՝ իւրեւ կայսերական անձնապահաց գնդի զինուոր: Իւր ցաւոց պատճառն էր անշուշտ մեծարոյ Ծերունւոյն վիճակը, որ կից սենեակը՝ աթոռի մը վըայ կը հանգէր, եւ որուն երեսն անդադար կը նայէր Յովսէփ Ռեթէլ պատանի կոմսը:

Յարգելի Ծերունին ճերմակ պարեգօտ մը հագած էր, որ մինչեւ ոտուքները կը հասնէր: Վրան ամենեւին բարձրաստիճան վիճակի նշանակ չկար: Շատ համեստ՝ գրեթէ աղքատին կ'երեւային իւր զգեստները գտնուած տեղւոյն

արքունական շքեղ փառաւորութեան մէջ: Ծանր նեղութեանց ու վշտաց հետքեր դրոշմուած էին աղնիւ կերպարանացը վրայ, դէմքը տոգոյն էր եւ նիհար, պտերը՝ հլածած մաշած, աչուքները՝ խորունկցած: Բայց նուիրական խաղաղութիւն մը կը լուսաւորէր իւր վշտակիր կերպարանքը: Յովսէփ պատանւոյն սիրտը շարժող պատճառներուն մէջ, գլխաւորաբար մեծարելի Ծերունւոյն համբերատարութիւնն էր, որ իւր վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր: Սպիտակահանգերձ Ծերոյն արտաքին երեւոյթը՝ իբրեւ բարձրագոյ աղաղակ մը կու գար իրեն որ բռնութեանց եւ նեղութեանց դէմ՝ կը բողոքէր:

Վերեւար որ այն միջոցին աղօթք կ'ընէ: Չեռուներն իրա-

րու կցած՝ կրծոցը վրայ կը հանգ-
չէին, գլուխը քիչ մը դէպ ի վար
հակած էր. եւ թարձրելոյն մա-
տաւորութիւնը խորագոյնս դգա-
լէն՝ ալեւոր դիմացը վրայ խոր-
հըրդական շողուն մը կը փայլէր:
Անանկ կու գար զինքը դիտող
սպտանելոյն, որ ըրած աղօթքը
հրաշալի զօրութիւն ունի. չորս
կողմը տիրող խոր լուծիւնը՝
վնհութիւն մը կու տար առջեւի
տեսլան. արքունական շքեղ
բնակարանը՝ նուիրական տաճարի
պէս կ'երեւար իրեն, եւ կարծես
թէ կը զգար աներեւոյթ զօրու-
թեանց մատաւորութիւնը: Այս-
պէս վրան զարմանքով խառն յար-
գութիւն մը կու գայ. արցունք-
ները կը դադրին, եւ սրբազան
մեծարանօք կը սկսի նկատել եկե-
ղեցւոյ Գլուխը, երկրի վրայ Բրիս-

տոսի փոխանորդը: — Նոյն Ծե-
րունին էր՝ Պիոս Ի. Քահանայա-
պետը, չորս տարիէ վեր Նաբո-
լէոն Ա. ին գերին:

Մէյ մ'ալ զէնքի մերձաւոր շա-
չիւն մը մանկլաւկին մտադրու-
թիւնը կը գրգռէ: Աջակողմեան
բաց դրան կողմանէ շաչիւնն եր-
թալով կը մտենայ, շուտ շուտ
ու փոքրաքայլ ընթացքով մէկը՝
սպարապետի ոսկեղարգ համա-
դգեստով՝ դռնէն կը մտնէ: Մին-
չեւ սենեկին մէջտեղը կը յառա-
ջանայ, եւ հոն յանկարծ կը կե-
նայ՝ իրրեւ արգելուած աղօթք
ընող Քահանայապետին տեսու-
թենէն: Ասքծ կտրուած, փայլուն
սեւ մազեր կը ծածկեն իւր գլու-
խը: Գլխաց գոյնը՝ մութ գեղին է,
զծագրութիւնը՝ կանոնաւոր եւ
գեղեցիկ. միայն չափազանց դուրս

ցցուած լերի ծնօտը՝ նոյն բարակ ու աղնիւ կերպարանաց հետ չի միաբանիր, եւ նշանակ է յամառ երկաթի կամաց: Արտաքոյ կարգի զօրութիւն ունի նայուածքը, հրամայող, պրող, թափանցող, մէկ խօսքով՝ Եւրոպա դողացընողին, Նաբոլէոն Ա.ին նայուածքն է:

Հարեւանցի մը իւր բարձր Բանտարկելոյն նայելէն ետքը, Նաբոլէոն սուրը շոնչեցընելով՝ իրեն մօտեցաւ: Պիոս Է. հանդարտութեամբ մեծարոյ գլուխը վեր վերցուց, ուղղուեցաւ եւ իւր հալածիչը հեղ ժպիտով մ'ընդունեցաւ:

Մանկլաւիկը կայսեր համար աթոռ մը մօտեցուց:

«Թողութիւն տուէք, Սրբազան Հայր, ըսաւ Նաբոլէոն՝ թեթեւ մը գլուխը ծռելով, եթէ

Ձեր բարեպաշտական խորմունքը կ'ընդմիջեմ: Բայց իրերն ստիպողական են: Խաղաղութիւն ըլլալու է կայսեր եւ Քահանայապետին մէջ: Խնդիրը հանդարտութեամբ մտածելով, անշուշտ համոզուած պիտ'որ ըլլաք թէ երեկուան առաջարկութիւնս համեմատ է Ձեր շահուն:

«Իմ անձնական շահուս, — այո՛. այլ ոչ եթէ Քահանայապետի մը պարտուցը, պատասխանեց Պիոս: Չորս տարիէ վեր կրած խիստ բանտարկութեանս վերջ կու տաք: Տարւէ տարի երկու միլիոն եկամուտք կը կապէք Քահանայապետին: Շատ աղէկ: Բայց Պետրոսի ժառանգական երկիրներն ետ չէք դարձընել: Չեղի կը պահէք Հռոմ քաղաքը, կը պահէք բովանդակ Եկեղեցւոյ տէ-

րութիւնը: Ս. Պետրոսի ժառանգութեան պոսպէս յափշտակուելուն չեմ կրնար հաւանիլ: Երբ որ Նախախնամութիւնը զիմ աւարժանութիւնս կոչեց երկրի վրայ Քրիստոսի փոխանորդն ըլլալու, ես ալ այն երգումն ըրի՝ զոր ամէն Քահանայապետ պարտական է ընելու, թէ երբեք չհաւանիմ Պետրոսի ժառանգութեան յափշտակուելուն: Կաւ է բանտարկութեան մէջ մեռնիլ՝ քան երգման զանց ըլլալ, խղճմբտանքս ոճրով մը ծանրաբռնել:

«Իսկ ես՝ երբեք ետ չեմ դարձընել զինուցս զօրութեամբն ըստացածս, պատասխանեց գոռոզութեամբ Աշխարհակալը: Եւ խօսքն յանդիմանական կերպով մը յառաջ տանելով, Պէտք էր որ ըսաւ, ինծի դէմ ապերախտու-

թիւն ընէիք: Յեղափոխութիւնը Գաղղիայի մէջ կրօնը ջնջած էր: Եկեղեցականք մերժուած կամ սպանուած էին: Եպիսկոպոսական աթոռները՝ խորտակուած, եկեղեցիք՝ ամայացած: Ես եղայ՝ որ ամենայն ինչ նորէն հաստատեցի: Եպիսկոպոսարանք դարձեալ իրենց հովիւներն ունեցան, հաւատացեալք՝ իրենց հոգեւոր առաջնորդները: Ինծի միայն շնորհակալ ըլլալու է եկեղեցին՝ Գաղղիայի մէջ նորէն ծնանելուն համար: Բայց ի՞նչ. ինծի, կրօնն ազատութեան հանողիս, կրօնի վերին պաշտպանիս, քահանայապետը վստահութիւն չ'ունենար: Ասիկայ անխոհեմութիւն է, ապերախտութիւն է, վտանգաւոր բան է: Այսպէս սպառնալեօք լմնեցուց իւր խօսքն Ամենազօրը:

Իսկ Եկեղեցւոյ բանտարկեալ Գլուխը՝ իւր հեղ աչուքներովը կը նայէր անողորմելի աշխարհակալին երեսը, եւ պայծառ լուսաւորութիւն մը իւր դէմքը կը շողացընէր:

“Վեհափառ Տէր, ըսաւ վերջապէս ծանրութեամբ, Աստուծոյ առջեւը՝ միայն զիտաւորութիւնն արժէք ունի: Եթէ ճշմարտութեան սիրոյն համար, Բարձրելոյն կամացը հնազանդելու համար՝ կրօնը Գաղղիայի մէջ նորէն հաստատած էք, այն աստե՛ն Աստուած ալ զԶեղ կը վարձատրէ: Իսկ եթէ կամաւոր յօժարութեամբ ու զիտաւորութեամբ Աստուծոյ կարգաւորութեանց գործիք եղած չէք, յաւիտենականութիւնը Ձեզի բան մը պարտական չէ:

— “Ձեր Սրբութեան խօսքերը քիչ մը մթին են: Կրնայի՞ արդեօք համարձակիլ աղաչելու որ աւելի բացայայտ խօսիք:

— “Համարձակութիւնս կրնայ զԶեղ վշտացընել, վեհափառ Տէր . . . : Բայց իրաւունք ունիք Քահանայապետէն ճշմարտութիւնը պահանջելու: Նաեւ կապանաց մէջ, նոյն իսկ մահուան վտանգաւ՝ պարտական է Գրիստոսի փոխանորդը՝ իւր բարձր պաշտօնը կատարելու, որ է՝ հոգւոց փրկութիւնը եւ ճշմարտութեան քարոզութիւնը”:

Աս ըսաւ Պիոս Ի. եւ քանի մը վայրկեան լռեց, անտարակոյս մըտածելով թէ ինչպիսի ձեւով խօսի, որ ըսելու ճշմարտութիւնը՝ դիւրագրգիռ ու ամբարտաւան Կայսրը չվշտացընէ:

Նաբոլէոն անհամբերութեամբ
կը սպասէր ըսելիքին, երկու ձե-
ռաց մատուլներովն ամոռին յե-
նարաններն անդադար թմբկա-
հարելով: Հրավառ սուր աչուը-
ները՝ տատամսող Ալեւորին վըայ
սեւեռած էին:

Մանկլաւիկը նախասնեակը
կեցած՝ մտադրութեամբ մտիկ
կ'ընէր. սոյն նշանաւոր խօսակցու-
թեան իւրաքանչիւր բառը յիշո-
ղութեան մէջ խորունկ դրոշմելու
ջանալով:

«Ղերեւայ որ դժուարին կու
գայ Ձեր Սրբութեան՝ ոսկեղէն
ճշմարտութիւնը կայսեր զօրեցել,
ըսաւ անհամբերութեամբ Նաբո-
լէոն:

«Ահաւասիկ վեհափառ Տէր,
ուզած ճշմարտութիւննիդ, ըստ
կարի համառօտիւ, այսպէս սկսաւ

խօսիլ քահանայապետը: Կը ճանչ-
նաք այն յեղափոխութեան պատ-
ճառները, որ այնպէս սոսկալի
կերպով յաւեր եւ յապականու-
թիւն դարձուց զՎաղղիա: Ամե-
նայն ինչ բնական եղանակաւ յա-
ռաջ եկաւ: Յիսուն տարի անկրօն
փիլիսոփայութիւնը, հաւատոյ
թշնամացած ուսումնականութիւ-
նը, տպականեալ տպագրութիւնը՝
ընկերական կարգերը տակնուվրայ
բերելու ջանացած էին: Աստուած
եւ իւր պատուիրանները նախա-
տանաց ու թշնամանաց նշաւակ
եղած էին՝ լրագիրներու, տե-
տրակներու, ուսումնական գրքե-
րու մէջ: Կրօնը՝ ծաղու եւ անար-
գանաց նիւթ դարձած էր:

«Ինչ որ անաստուած գիտու-
թիւնն ու կրօնի թշնամի գրուած-
ները ժողովրդեան մէջ սերմանած

էին, սկսաւ բռնանիլ ու ածիլ: Գաղղիացւոց բարքը չարաչար ապականեցաւ: Ընկերութեան բարձրագոյն կարգերէն անհաւատութիւնը, ամպարշտութիւնը, մոլութիւնն իջան տարածեցան ժողովրդեան ստորին դասերուն: Մէյմ"որ Գաղղիա երես դարձուց հեռացաւ ի կենաց Տեառնէն, բոլոր ժամանակաւոր եւ յաւիտենական երջանկութեան աղբերէն, մէյմ"որ Գաղղիա անհաւատութեան մէջ ինկաւ, ալ այնուհետեւ յեղափոխութեանց ամէնէն զարհուրելին բրդաւ:

«ԳԺՌԻՍԱՅԻՆ ՃԻՆԱԴՆԵՐՈՒ ԲԱՆԱԿ մը՝ բովանդակ երկիրը մահուն, արեան եւ աւերածոյխառնակութիւն մը դարձուցին: Ամենայն կարգաւորութիւն եղծաւ աւրուեցաւ: Արեւու լուսոյն առ-

ջեւ ամենազարհուրելի ոճիրները գործուեցան, հազարաւոր ու բիւրաւոր անմեղներու արիւն թափուեցաւ: Ամենեւին մէկու մը կեանքը, ստացուածքը պատին ապահով չէր: Ամենայն ինչ գազան դարձած մարդիկներու աւարեղաւ:

«Նոյն միջոցին երեւան ելաւ Ձեր Վեհափառութիւնը որուն Աստուած մեծ զօրութիւն եւ սուր միտք շնորհած է: Յեղափոխութեան հրէշը կործանեցիք ու շրջութայի զարկիք: Վարդաւորութիւնը նորէն հաստատեցիք, Վեհափառ Տէր: Եւ գիտնալով թէ կրօնն է ամենայն կարգաւորութեան հիմը, եւ թէ առանց աստուածային կամքն յարգելու՝ անկարելի է որ տէրութիւն մը հաստատուն մնայ, սկսաք մերժուած

քահանաներն ետ դարձնել, եւ իրենց յանձնեցիք որ քրիստոնէութենէ հեռացեալ Գաղղիացիներուն քարոզին փրկութեան աւետարանը: Անստուած փիլիսոփայութեան եւ անկրօն գիտութեան ձեռքովն ընկերութեան բոլոր կապերը քակուած ըլլալով, յառաջ եկած էր յեղափոխութիւնը, որովհետեւ մարդիկներու սրտէն հեռացած էր քրիստոնէական հաւատքն ու բարոյականութիւնը: Անոր համար Չերվէհափառութիւնը քաղաքագիտական խոհանորմամբ վարուեցաւ երբ նորէն հաստատեց Գաղղիայի մէջ ղեկեղեցին, զմայրն ամենայն քաղաքային կարգաւորութեան:

«Հա՛, հիմայ կ'իմանամ Չերվրքութեան միտքը, գոչեց ծածաղելով կայսրը: Ա՛ռդէք ըսել

թէ իմ բռնած ընթացքս զուտ քաղաքագիտական հաշուէ յառաջ եկած է. չէ թէ բարեպաշտական գիտաւորութենէ: Երկինքէն վարձք սպասելիք չունիմ, որովհետեւ Աստուծոյ համար բան մը չորի, հապա միայն կայսեր համար: — Այլ հաւանիմ: Այո, աւելցուց Նաբոլէոն ծանրութեամբ. պէտք է որ կրօն գտնուի տէրութեան մէջ: Արօն չունեցող ժողովուրդ մը կառավարելը բացարձակապէս անկարելի է: Ոչ երբեք թոյլ կրնամ տալ որ քրիստոնէական բարոյականութիւնը հրապարակաւ արհամարհուի: Իմաստուն քաղաքագետը չի կրնար երբեք աս բանս յանձն առնուլ: Ով որ թող կու տայ որ ժողովրդեան քրիստոնէական համոզումն ի հիմանց փորուի, որ մը պնդիւոյն

24784-61

դիտոյն վրայ պէտք է որ կործանի՝
հիմունքը սասանած տէրութեան
շինուածքը: — Ինչո՞ւ ուրեմն կը
դանդաղէ Ձեր Սրբութիւնը՝ կրօ-
նի վերին պաշտպանին հետ մտե-
րիմ բարեկամութիւն ընելու:

«Քահանայապետէն կրօնի դէմ
ոճրագործութիւն մը կը խնդրէք,
նոյն վայրկենին՝ որ կը հաստատէք
թէ կրօնի վերին պաշտպանն էք,
պատասխանեց Պիոս:

«Ես Ձեր կարծեաց հետ չեմ
կրնար միաբանիլ, ըսաւ Նաբոլէոն:
Քահանայապետին աշխարհական
իշխանութիւնը հաւատոյ մաս չէ:
Ընդհակառակն ինծի այնպէս կ'ե-
րեւայ որ նոյն աշխարհական իշ-
խանութիւնը խափան կ'ըլլայ
քահանայապետական պարտքերը
լիով կատարելու: Կառավարու-
թեան հոգերէ աղատ կեանք

վարեցէք գաղղիական Արծուին
պաշտպանողական թեւերուն տակ:

«Ազատ՝ արծուի մը մագիլնե-
րուն մէջ, ինքնակալ Տէր, գոչեց
ցաւալից ժպիտով մը բանտար-
կեալը: Մանաւանդ թէ նոյն իսկ
իմ վիճակս աչք զարնելու կեր-
պով կը ցուցնէ, որ Եկեղեցւոյ
ազատ Գլուխ մը միայն՝ կրնայ իւր
պարտքերը կատարել: Քահանայ-
ապետը պէտք չէ որ իշխանի մը
հպատակ ըլլայ. վասն զի նոյն իշ-
խանն Եկեղեցւոյ Գլխոյն իրմէ ու-
նեցած կախումը կ'ուզէր քաղա-
քական նպատակներու գործա-
ծել: Անոր համար աստուածային
Նախախնամութիւնն այնպէս կար-
գադրած է որ Եկեղեցւոյ տէրու-
թեան մէջ՝ Քահանայապետը ի-
րենց ազատութեան ապաստանա-
րան մը գտնեն:

“Մաուգիւ զարմանալի բան, ըստ Նաբոլէոն հեգնելով մը: Եւրոպայի բոլոր իշխաններն իմ ականարկութեանս կը հպատակին. ամէն ազգերն իմ յաղթական զինուոցս առջեւը գլուխնին կը խոնարհեցնեն, հրամաններուս կը հնազանդին: Միայն ծեր մարդ մը, որ իմ կալանաւորս է, բարեկամութիւնս կ'արհամարհէ:

— “Թողութիւն տուէք, Ինքնակալ Տէր: Ինծի՝ ծեր բանտարկելոյս՝ շատ պատուական ու հաճոյական է Ձեր վեհափառութեան բարեկամութիւնը: Սակայն պէտք է որ Քահանայապետն ըսէ կայսեր. “Ուղածնիդ անիրաւ է. կըր՝, “կնակի անիրաւ, վասն զի քրիստոնէական բարոյականութեան, “եւ հաւատոյ վարդապետութեան, “վերին պահապանէն կը պահան-

“չէք որ իւր հաւանութիւնը տայ
“Ձեր յափշտակութեան:

“Գեղեցիկ, սքանչելի, գոչեց՝ իբրեւ թշնամանեալ կայսրը: Կերեւայ թէ միայն Քրիստոսի Փառանորդին ներուած է կայսեր երեսին տմարդի խօսք զըուցել:

“Ղեհափառ Տէր, շատ կը ցաւ իմ եթէ ճշմարտութիւնն իբրեւ տմարդի խօսք կը նկատէք:

“Աւելի գեղեցիկ, գոչեց յանգուգն կերպով Եւրոպայի Տիրապետը, բարկութեամբ ամոռէն վեր ցատերով: Ա՛լ այս խնդիրը մէկդի ձգենք, Տէր Քահանայապետ: Բարեկամութիւնս կ'արհամարհէք. զդացէք ուրեմն թշնամութիւնս:

“Ինքնակալ Տէր, պատասխանեց յանձնառութեամբ Քահանայապետը. Ձեր սպառնալիքը

Խաչեցելոյն ոտից առջևը կը դնեմ, եւ Աստուծոյ կը թողում իմ դատիս վրէժը խնդրելու հոգը, որովհետեւ իւր խակ դասն է:

«Այլանդակ բան, պատասխանեց արհամարհանօք Կայսրը: Չեր Աստուածը, որուն դատը կը ներկայացընէք, աւելորդապաշտութենէ եւ երեւակայութենէ ծընեալ հրէշ մըն է . . . :

«Ինքնակալ Տէր, ըսաւ քահանայապետը՝ Նաբոլէոնի խօսքը կտրելով եւ ձեռքը բարձրացընելով, բաւական է՝ չինն Աստուած դեռ կենդանի է:

— «Ի՞նչ կ'ուզէք ասով ըսել:

— «Այն որ ըսաւ. «Նրիկինք՝ ամթոռս է, եւ երկիրը՝ ոտիցս պատուանդանը», հոս ներկայ է, եւ Չեր հայհոյութեան խօսքերը կը լսէ:

«Քարող պէտք չէ, Տէր քահանայապետ, գոչեց դժկամակութեամբ Նաբոլէոն: Ի՞նչ պիտի նշանակէ Չեր այն խօսքը թէ «չինն Աստուած դեռ կենդանի է», սպառնալիք մըն է արդեօք:

— «Այո, եւ միանգամայն հայրական սիրալիր աղղարարութիւն:

— «Ո՛ւզէք անտարակոյս իմացընել թէ չինն Աստուած կըրնայ վերջապէս յօժարիլ՝ այն բանադրանաց արդիւնքը ցուցընելու, զոր Չեր Սրբութիւնն իմ վրաս արձակել հաճեցաւ:

— «Բանադրանքն ըստ եկեղեցական կարգադրութեանց գրուեցաւ՝ զեկեղեցին կողոպտող Նաբոլէոն Պոնաբարդ Գաղղիայի կայսեր վրայ»:

Ժանտ ծիծաղ մը ծիծաղեցաւ Նաբոլէոն: Քանի մը անգամ խցին

մէջ գնաց եկաւ՝ սուրը շոնչեցը-
նելով:

«Հա՛հա՛, գոչեց վերջապէս ին-
ծի՛ աս խօսքը զրուցել: — Ինծի՛:
— Ա՛ս ալ դարձեալ Քրիստոսի
փոխանորդի ազատութիւն մըն է
անշուշտ:

«Քրիստոսի փոխանորդի պարտ-
քըն է, կրկնեց ծանրութեամբ
Քահանայապետը: Ո՞վ պիտի ազ-
դէ զօրաւորաց երկրի՛ իրենց պար-
տաւորութիւնները, եթէ ոչ՝ Քա-
հանայապետը:

«Բաւական է, բաւական է,
գոչեց գիմադրութեամբ Աստուծոյ:
Ժամանակին նկատմամբ կը սխա-
լէք: — Միջին դարու մէջ չենք
սպրիւր»:

Աս ըսելէն ետքը՝ դարձեալ
սկսաւ լռութեամբ սենեկին մէջ
քալել: Անհանդարտութիւն ու

դժկամակութիւն յայտնապէս կը
տեսնուէին վրան:

«Հիմն Աստուած դեռ կենդա-
նի է ըսիք: Չեր Սրբութիւնն իր-
մէ ի՞նչ կը սպասէ, ի՞նչ կը յու-
սայ:

«Գիտեմ՝ որ ամենակարող եւ
հաւատարիմ է Աստուած, եւ իւր
խոստումը կը կատարէ, պատա-
խանեց Պիոս:

«Ամենակարողն եւ հաւատա-
րիմն Աստուած Չեղի ի՞նչ խոս-
տացած է, հարցուց հեգնելով
Աստուծոյ:

«Իւր Եկեղեցւոյն պաշտպա-
նութիւնն եւ հովանաւորութիւն
խոստացած է՝ բոլոր թշնամեացը
դէմ. միանգամայն հաստատու-
թիւն մինչեւ ի կատարած աշ-
խարհի, ըսաւ հանդիսաւոր կեր-
պով Ծերունին:

— “Ասիկայ շատ մեծ խոստում է: Այլ տեսնենք: Ես այն հին Աստուծոյ ֆաֆանայապետին ու Եկեղեցւոյն վրայ գոհ չեմ: Գուցէ ես ալ ինք իրմէս տէրութեան կրօն մը կը հիմնեմ, որուն գլուխը՝ Քրիստոսի Փոխանորդը չ'ըլլար, այլ Կայսրը:

— “Չեր կարողութեան վրայ չափազանց համարում ունիք եղեր Ինքնակալ Տէր:

“Եւրոպայի մէջ ամենայն ինչ կրնամ, գոչեց յանդգնաբար Աշխարհակալը: Միայն չեմ կրնար կոր Ծերունւոյ մը յամառութիւնը կոտրել, որ ինք զինքը հին Աստուծոյ Փոխանորդը կ'անուանէ: Թող այնպէս ըլլայ. թող անց զիջանելու մեռնի բանտարկութեան մէջ”:

Քաջանայապետը գլուխը վե-

հումեամբ վեր վերցուց: Մեծաւոյ դիմացը վրայ սրբազան զայրացում մը կը տեսնուէր:

“Ղեհափառ Տէր, ըսաւ, հրաման տուէք որ տիեզերական պատմութեան մէկ քանի թերթն առջևնիդ բանամ, եւ ցուցընեմ այն ձեռքն որ զՁեզ պիտի փշոք”:

Կայսրն հիացմամբ կը նայէր առջևը կեցող տկար Ալեւորին յանկարծակի փոխուած դէմքը, այն՝ որ հին օրինաց մարգարէի մը պէս՝ բարձրագլուխ կը կենար, իբրեւ գերբնական լուսաւորութեամբ մը պատած: Եւ Նաբուլէոնին աչքը, որուն նայուածքը բանակներ կը սանձահարէր եւ զինուորաց վայրենացեալ սրտերը կը սասանեցընէր, վախով մը գետինը դարձած կը կենար:

“Խօսեցէք, մտիկ կ'ընեմ, ը-

սաւ քիչ մը ետքը՝ գլուխը թեւ
թեւ մը ծռելով:

“Այր սպառնաք, այսպէս սկսաւ
խօսքը Պիոս, կը սպառնաք որ քա-
հանայապետը մինչեւ ցմահ բան-
տարկութեան մէջ պահէք, Եկե-
ղեցին հալածէք ու ջնջէք, Չեր
կամացը զիջանող՝ տէրութեան
կրօն մը հիմնէք: — Ինչ որ Գուք
ընել կ’ուզէք, Չեղմէ յառաջ
հզօրագոյն իշխաններ՝ վայրապար
ջանացին գլուխ հանել:

“Հռոմայեցւոց կայսերք, բոլոր
տիեզերաց տիրապետք, երեքհա-
րիւր տարի ղեկեղեցին հալածե-
ցին, Քրիստոսի վարդապետու-
թիւնը ջնջելու աշխատեցան,
քահանայապետները սպաննեցին,
հաւատացեալները չարհարեցին:
— Եւ ի՞նչ եւք ունեցան նոյն ա-
մենազօր կայսերաց երեքհարիւր

տարւան հալածմունքը՝ իրենց բո-
վանդակ անադորունութիւններու
վը, երկոտասան միլիոն քրիստո-
նէից սպանմամբ: Ճշդիւ իրենց
դիտած նպատակին հակառակը:
Քրիստոսի վարդապետութիւնը
չջնջուեցաւ. ոչ, հալածանքը մըրը-
կալից հողմմ’ եղաւ, որ աստուա-
ծային բանին սերմը շատ հեռաւ
որ տեղեր տարաւ. մարտիրոսաց
արեւնէն՝ նոր քրիստոնեայք ծնան:

“Ո՛ւսկից յառաջ եկաւ սոյն
ղարմանալի երեւոյթը: Պարզապէս
անկից՝ որ նոյն հին Աստուածը,
զոր Չեր վեհափառութիւնը կը
ծաղըէ, իւր բրած խոտուամը պա-
հեց, ղեկեղեցին բոլոր թշնամեա-
ցը, նոյն իսկ դժոխոց դէմ պաշտ-
պանելով:

“Ո՛ւր են այսօր այն երկրի
տեաքքը, Հռոմայեցւոց կայսերքը:

Շատոնց կորսուած լմընցած են,
իրենք եւ իրենց տիեզերական իշ-
խանութիւնը: Իրենց գահերուն
փողին յօդս ցնդած է: Կործանած
աներեւոյթ եղած են հեթանո-
սութեան բազմիները, զորոնք ի-
րենց բովանդակ զօրութեամբը կը
պաշտպանէին:

“Իսկ Եկեղեցին, տակաւին ան-
շարժ ու հաստատուն կը կենայ:

“Յառաջ վարեցէք ընթեր-
ցումնիդ պատմութեան թերթե-
րուն մէջ: Նաեւ միջին դարերը
գտնուեցան զօրաւոր կայսրներ,
որոնք քահանայապետին դէմ ե-
լան: Սաստիկ հալածումներ եղան
Եկեղեցւոյ եւ անոր Գլխոյն դէմ:
Քայցնոյն աստուածային բաղուէր,
որ լեկեղեցին կը պաշտպանէ, ա-
նոր թշնամիները փշրեց խորտա-
կեց:

“Դուք ինքնին, Վեհափառ
Տէր, պաշտօնիս մէջ իմ նախորդս,
ղբարեպաշտ Պիոս Զ. գերութեան
խաւրեցիք, թող տուէր որ կա-
պանաց մէջ մեռնի: Զիս ալ չորս
տարի է՝ բանտարկեալ կը պահէք:
Ո՛հ. սոյն միջոցին՝ անպատմելի
դառնութիւններ կրեցի: Քանի
քանի անգամ անանկ երեւցաւ որ
մահը վշտացս վերջ պիտի տայ:
Սակայն եւ այնպէս տակաւին ողջ
եմ:

“Այո, ողջ եմ, եւ պիտի տես-
նեմ թէ ինչպէս հին Աստուծոյ
բաղուէր զԶեզ ալ պիտի փշրէ:
Ա՛լ չափերնիդ լեցուած է: Շատ
չանցնիր՝ լեկեղեցին հալածողնե-
րուն վիճակին վիճակակից պիտ'որ
ըլլաք”:

Քահանայապետը խօսքը լմըն-
ցուց, եւ ամոռին վրայ ինկաւ:

Կայսրը բազումները կրծոցը վրայ միացուցած կը կենար: Նստուածքը՝ վայրենութեամբ մը մեծարոյ ծերունոյն վրայ սեւեռած էր:

Դրան քով կեցող մանկլաւիկը բովանդակ մարմնովը կը դողդողար: Քաճանայտապետը՝ բարձրագոյն աշխարհի լուսեղէն էակի մը պէս կու գար իրեն, իսկ Նաբոլէոն կ'երեւար իբրեւ անդնդային զարհուրելի ոգի:

«Քաճանայտապետական յանդգնութեան վերջին ծագը, գոչեց սրտմտութեամբ աշխարհակալը: Հինն Աստուած միայն յիմարները կը փշրէ, եւ ոչ եթէ զԿեսար: Իսկ զՉեղ, տէր Քաճանայտապետ, զՉեղ — իմ բարկութիւնս պիտի փշրէ»:

Աս ըսաւ, եւ շուտ մը երեսը գարծուց, կատաղութեամբ սենեկէն ելաւ գնաց:

Նոյն գիշեր Նաբոլէոն ամենեւին հանդարտութիւն չգտաւ: Սենեկին մէջ անդադար կը քալէր, ինք իրեն չհասկըցուելու խօսքեր ըսելով: Արթուն սպասող մանկլաւիկը յայտնապէս լսեց այս գոչիւնը թէ Հինն Աստուած զիս պիտի փշրէ եղեր: — Հին: — Հա՛ հա՛, կը քամահեմ զհինն Աստուած, կը քամահեմ անցեալ ժամանակներուն բովանդակ պատմութիւնը:

ԹՅ

ՈՒՍՈՐԵՆԸ ԿԱՅՈՐԸ

Երկու տարի ետքը Ս. Հեղինէ կղզին տարադրեալ կը կենար՝ ա- տեն մը տիեզերակալ Ապսրը Նա- բոլէոն: Ամսի, գրեթէ անբնակ է նոյն կղզին. տեղ մը հովանաւ- որ ծառ չկայ. ցանցաւ կը տես- նուին մշակուած պղտիկ դաշտա- վայրներ. ամէն կողմ ժայռ, հրա- բխային մնացորդք: Այնատարած Ուկիանոսին մէջ զարհուրելի բանա- մը:

Ծովին քովերը վարսաւոր ու- ռի մը կը բարձրանայ, որուն եր- կայն երկրահակ ճիւղերը Ապսեր քիչ մը հովանի կ'ընծայեն: Թա- մերով հոն կը նստի՝ անթարթ ա-

ջօք ալեաց անսահման տարածու- թիւնը նկատելով:

Նոյն միջոցին Նաբոլէոն անսո- վոր տխրութեան մէջ է: Պեր- դրան զօրապետը, այն միակ հա- տարիմը՝ որ ինքնայօժար մասնա- կից եղած է իւր կործանեալ տի- րոջը խիստ բախտին, եւ Յովսէփ Ռեթէլ կոմսը, հոգով կը դիտեն թագակորոյս իշխանին արամական զգածումը: Մէկէն Ապսրը նայ- ուածքն իւր մանկլաւկին կը դար- ձընէ.

«Յովսէփ, կ'ըսէ, ֆոնդենպլոյի դղեակը՝ դուն ներկայ էիր, երբ Պիոս Ի. իմ ապագայ վեճակս դուշակեց:

— «Այո, ինքնակալ Տէր. ես ներկայ էի:

— «Կը յիշես մեր տեսու- թիւնն ու խօսակցութիւնը:

— “Այո՛, վեհափառ Տէր, ան-
մոռաց կը յիշեմ, եւ չեմ կրնար
երբեք մոքէս հանել: Քահանայ-
ապետը նոյն ատեն ինծի հասա-
րակ մարդ չէր երեւար: ”

— “ Հապա՛: ”

— “Իբրեւ երկրի վրայ քրիս-
տոսի փոխանորդը: ”

— “Ճիշդ կը խօսիս, տղան: ”
Այն՝ որուն վրայ նոյն ժամանակ
կը ծիծաղէի, հիմայ աչքիս առ-
ջեւը շատ ճշմարիտ կու գայ: Ի-
նք ալ երկրիս վրայ քրիստոսի
փոխանորդն է Քահանայապետը: ”

Աս ըսելէն եւ քիչ մը ատեն
լռութեամբ ու մտախոհութեամբ
ծովը դիտելէն ետքը. “Իսկ Քա-
հանայապետին խօսքերը դեռ
միտքդ են, հարցուց: ”

“Ամբողջ միտքս են, վեհա-
փառ Տէր: Սրբազան Հայրն ըսաւ: ”

“ Հինն Աստուած դեռ կենդանի
է: ”: Տիեզերական պատմութենէն
ցուցուց թէ ինչպէս՝ հեթանոս եւ
քրիստոնեայ իշխանք ղեկեղեցին
եւ զՔահանայապետը հալածեցին.
եւ թէ ինչպէս Աստուած ղեկե-
ղեցին հալածողները փշեց, իսկ
քահանայապետական աթոռն ու
եկեղեցին ընդ հակառակն միշտ
հաստատուն մնացին . . . : ”

“Յառաջ տար խօսքդ, Յովսէփ,
յառաջ տար, կը ստիպէր Նաբո-
լէոն, տեսնելով թէ չի համար-
ձակիր երիտասարդը շարունա-
կել: ”

“Նոյն հին Աստուած նաեւ շեր
“Վեհափառութիւնը պիտի փշեց,
“ըսաւ Քահանայապետը, եթէ չէք
“դադրիր եկեղեցին հալածելէն.
“Վասն զի Աստուած իւր խօսքը կը
“պահէ, զոր տուած է պաշտպա-

“նեղու իւր Եկեղեցին եւ երկրի
“Վրայ իւր Փոխանորդը”:

“Այնպէս է, հաստատեց Վայս-
րը՝ գլխովն ալ հաւանութեան
նշան մ” ընելով: “Ա՛լ չափի՞ լե-
“ցուած է, ըսաւ Պիոս: Շատ
“չանցնիր” բոլոր Եկեղեցին հալա-
“ծողներուն վիճակին վիճակակից
“պիտի ըլլաս”:

Քահանայագետը
սուտ մարգարէ չէ եղեր: Իմար-
քունական գաւազանս խորտակող-
ները՝ մարդիկ չեղան. Ամենակա-
րողն է՝ որ նոյն գործքը գլուխ
տարաւ: Ես յիմարս՝ փառաւոր
յաղթութիւններէս կուրացած՝
չէի տեսներ. եւ սակայն ութ եւ-
տասն դարուց պատմութիւնը որ-
չափ յայտնի եւ ակներեւ կրնար
գիտ համոզել թէ ամենայն զօրու-
թիւն՝ Պետրոսի Ժայռին զարնուե-
լով՝ կը խորտակի: Զլմարտիւ հին

Աստուած կենդանի է, եւ զիւր
Փոխանորդը նեղողներուն ամէնն
ալ գեանահար կը փշոէ:

“Չեմ” ուղեր ընդդէմ՝ դառ-
նալ, ինքնակալ Տէր: Ըսաւ Պեր-
դրան, եւ ուրանալ որ Ռուսիայի
մէջ այն անհնարին ստատիկ ձմեռն
Աստուծոյ հրամանաւը բանակին
Վրայ հասած չըլլայ: Բայց բուն ո-
րոշողը՝ Վիսիա եղաւ:

“Իսկ ճակատամարտից բախտն
որոշողն Աստուած է, զօրապետ,
պատասխանից հաստատութեամբ
Նարոէոն: Ովկիանոսի մէջ այս
առանձնութիւնը խորհրդածելու
Ժամանակ կու տայ: ԳԺբախտու-
թիւնն իմ տեսութիւնս սրեց:
Պարտութիւններս, կործանումս,
գերութիւնս, այս ամենայն՝ Եկե-
ղեցոյ Գլխոյն դէմ՝ բանեցուցած
թշնամութենէս պատճառեցաւ:

Իրաւունք ունի Պիոս Է., Պետրոսի Աթոռոյն ամենակալ Պաշտպանն իմ գահս խորտակեց»:

Պերդրան հակառակ չնստելով,
կայսրը դարձեալ իւր խորունկ
մտախոհութեան մէջ ինկաւ:

Երկայն ատենն լռելէն ետքը,
դարձեալ խօսիլ սկսելով, «Եգիպտոսի մէջ, ըսաւ, հրատարակեցի թէ Աստուած որդի չունի: Այսօր Յիսուսի Քրիստոսի Աստուածութիւնն երդմամբ կը հաստատեմ: Հրեայ մը, որ ըստ արտաքին երեւութի՝ հիւսան որդի է, կ'ըսէ թէ Աստուած եմ, բարձրագոյն էակ, Արարիչ ամենայնի: Իւր Աստուածութիւնը բազմաթիւ հրաշքներով կը հաստատէ: Իսկ զիսնոյն հրաշքներէն աւելի յայտնի կերպով՝ իւր յաջողութիւնը կը համոզէ թէ Աստուած է:

«Կը զարմանանք Մեծին Աղէքսանդրի աշխարհակալութեանց վրայ: Սակայն ի՞նչ են Աղէքսանդրի աշխարհակալութիւնները՝ Քրիստոսի աշխարհակալութեանց քով: — Ոչինչ, թէեւ Աղէքսանդր տիեզերք աշխարհակալեց. որովհետեւ իւր աշխարհակալութիւններն անցաւոր, վայրկեանական էին: Ընդհակառակն Յիսուս կը տիրէ, եւ իրեն հետ կը կապէ չէ թէ միակ ժողովուրդ մը, հապա բովանդակ մարդկային ազգը: Իւր աշխարհակալութիւններն արդէն հազար ութհարիւր տարի է՝ կը տեսնեն, եւ տարակոյտ չկայ որ մինչեւ աշխարհքիս կատարածը պիտի տեսնեն:

«Եւ ի՞նչ է՝ իւրաքանչիւր մարդուն վրայ՝ Քրիստոսի տիրածը: Այն՝ զոր շահիլն ամէնէն

գժուարին գործքն է՝ Սիրտը:
Այն՝ զոր իմաստուն մը սակաւա-
թիւ բարեկամներէ, հայր մը՝ իւր
որդւոցմէ, փեսայ մը՝ իւր հարսէն,
եղբայր մը՝ իւր եղբորմէն, շատ
անգամ վայրապար կը խնդրէ, —
Սիրտը, Սէրը, — նոյնն Յիսուս
հազար ութ հարիւր տարիէ վեր՝
միլիոնաւորներու վրայ կը շահի:
Ասիկայ այնպիսի հրաշք մը չէ,
որ ամէն հրաշքները կը գերա-
զանցէ: Աղէքսանդր, Աեսար, Ան-
նիբաղ իրենց բովանդակ հանձա-
րովն այսպիսի գործք մը գործած
չեն: Աշխարհքիս ամբողջին, այս-
բայց չկրցան հասնիլ՝ միակ մարդ-
կային սիրտ մը շահելու: Իսկ
Քրիստոս: — Իրեն վաստակուած
են միլիոնաւորներու սրտեր՝ հա-
զար ութ հարիւր տարիէ վեր:
Միլիոնաւորք իրեն համար մար-

տիրոսութիւն կրեցին: Միլիոնաւ-
որք իւր լուծը յօժարակամ ի-
րենց վեղը կը գնեն, իրեն հա-
մար խտադրոյն անձնուրացութիւն
յանձն կ'առնուն: Ո՞վ կրնայ Քրիս-
տոսի այս ամէնէն մեծ հրաշքէն
չճանչնալ թէ ինքն է այն Բանն
Աստուած՝ որ զաշխարհս ստեղ-
ծեց:

«Մարդս խորունկ որ մտածէ,
կրկնեց Պերդրան զօրագետը, կը
պարտաւորի խոստովանիլ թէ
Քրիստոսի թագաւորութեան
հաստատուն կենալը, որ երկրին
վրայ գլխաւորաբար նեղութեանց
եւ անձնուրացութեան վրայ հի-
մուած է, մշտատեւ հրաշք մըն
է:

«Գիտէք, զօրապետ, յառաջ
տարաւ խօսքը Նաբոլէոն կրակով,
բանակներ վառեցի, որոնք ինծի

համար յօժարութեամբ ի մահ կը դիմէին. բայց հարկաւոր էր իրական ներկայութիւնս, մոգիչ նայուածքս, սեպհական ձայնս: Չեմ ճանչնար գաղտնիք մը՝ որ կարենամ անուենս, սէրս սրտերուն մէջ յաւիտեան տեւական ընել: Հիմայ Ս. Հեղինէ որ կը գտնուիմ ուր են դժբախտութեանս շողօքորթները, ուր են բարեկամներս: Այո՛, դուք՝ երկու կամ երեք հոգի՛ իմ արքայանայս մասնակից կ'ըլլաք: Ապրիկեան մ'ալ որ անցնի, դիակս հոգ պիտի դառնայ եւ որդերու կերակուր ըլլայ:

«Ինչպիսի՞ անդունդ կայ իմ խոր հիքութեանս եւ քրիստոսի մշտնջենաւոր թագաւորութեան մէջ, որ բովանդակ տիեզերաց վրայ կը քարոզուի, կը սիրուի, երկրպագութիւն կ'ընդունի: Ահն-

դանի է միլիոնաւոր սրտերու մէջ հազարաւոր տարիներէ վեր: Ասիկայ մեռնիլ է. մանաւանդ թէ կեալ չէ: Քրիստոսի այս սքանչելի թագաւորութիւնն յայտնապէս կը ցուցնէ իւր Աստուածութիւնը: Իսկ եթէ քրիստոս՝ Աստուած է, ապա ուրեմն իւր հիմնած Եկեղեցին ալ աստուածային է: Իւր ամենագոր բազուկը զանիկայ պիտի պաշտպանէ, ոչինչ բռնութիւնք դժոխոց պիտի չկարենան զանիկայ յաղթահարել:

«Երանի՛ թէ կարենայի երկրիս վրայ իշխանութիւն ունեցողներէն ամենուն դուել. Յարգեցէք քրիստոսի Փոխանորդը. մի վշտացնէք, մի բռնաբարէք զՔահանայապետը. ապա թէ ոչ՝ կը փշրէ կը խորտակէ զձեզ Պետրոսի Աթոռոյն աստուածային Պաշտպանը,»:

Հոս կայսրը լռեց: Հողմ՝ մը
փչեց անցաւ իւր նստած. հովա-
նաւոր ծառին ոստերուն մէջէն եւ
Ովկիանոսի ալիքները շարժելով՝
ժայռերուն զարնուեցան, իբր թէ
կայսերական խօսքերուն ծափա-
հարելու համար:

ՆԱՐԱԼԵՆ Գ. ԲԱՀՆԱԾԱԳԵՑԻՆ ԹԾՆԱՄԻ

Յօդէփոսեթէլ կոմսը, 1864ին
Փարիզ իւր պալատը նստած՝ նա-
մակ մը կը կարդար:

Գեղեցիկ մանկլաւիկը՝ մեծարոյ
ծերունի մը եղած էր: Նաբոլէոն
Գ. Գաղղիայի կայսրը վերջին աս-
տիճանի կը յարդէր զկոմսը, վասն
զի իւր Հօրեղբօրը հաւատարմու-
թեամբ ծառայած եւ աքսորանա-
ցը մասնակից եղած էր: Արնայ ը-
սուիլ թէ Ռեթէլ իբրեւ կայսե-
րական ընտանեաց անդամ՝ կը
նկատուէր. իւր խօսքը բովանդակ
արքունեաց առջեւ մեծ արժէք

ունէր: Բայց ինքն ամենեւին կերպով մը յանձն չէր առնուր հրապարակական պաշտօն վարել: Ամէնէն փառաւոր, ամէնէն աւելի բաղձացուած պատուոյ աստիճանները հաստատութեամբ կը մերժէր: Միայն իւր անձին եւ ընտանեաց համար կ'ապրէր, ուսմանց կը ղեաղէր, եւ աշխարհամայրաքաղաքին աղմուկներուն մէջ հաճութիւն չէր իմանար:

«Գարձեալ Գաղղիա ծուռ ընթացք բռնելու կը սկսի, աղբարարութիւն կ'ընէր ստեպ կայսեր: Տպագրութիւնն անսանձ է, կրօնի թշնամի, բարոյից ապականիչ: Ժողովուրդը քրիստոնէութենէն կը հեռանայ: Մեծ անուն Հօրեղբայրնիդ որ ըլլար, ասիկայ չէր թողուր՝ քաղաքագիտական խոհեմութեան համար»:

Յայտնապէս կը տեսնուէր թէ բարոյականութեան նկատմամբ այնպէս զգուշաւոր կ'ոմնը, չէր ուղեր կայսերական կառավարութեան հետ կապակցութիւն ունենալ, եւ անոր համար ամէն կերպ պաշտօնէ կը հրաժարէր:

Ամառ ժամանակ Ռեթէլ կ'ոմնէ իւր երկիրները կը կենար: Իսկ նոյն ատեն Յուլիս ամսոյն տաքին՝ Փարիզ գտնուելն անկից էր, որ եկած էր շատ ճարտարարուեստ պատկեր մը տեսնելու, որն որ առժամանակեայ կերպով հրապարակաւ դրուած էր, եւ ինք միտք ունէր գնելու:

Մայրաքաղաքը դառնալուն երկրորդ օրն էր, որ վերը յիշուած նամակն ընդունեցաւ, որն որ զինքն արտաքոյ կարգի պլայլութեան մէջ կը ձգէր: Ռեթէլի ձեռուը-

ները կը դողդողային, դէմքը սաստիկ տոժ գունու թեամբ ծածկուած էր. անշարժ աչուքները զարհուրանօք կը դիտէին լռնած թուղթը: Մէկդի դրաւ թուղթը, ձեռքը ճակատին վրայէն անցուց, եւ բարձի մը վըայ ինկաւ: Հոն քանի մը վայրկեան անշարժ մնաց, միշտ սեւեռեալ առջեւը նայելով:

«Կարելի՞ բան է աս, գոչեց վերջապէս: — Ո՛չ. անկարելի է»:

Նորէն առաւ կարգաց նամակը, եւ լմընցընելուն պէս՝ զանգակը հնչեցուց:

«Անմիջապէս կառքս», հրամայեց ներս մտնող սենեկապանին:

Միեւնոյն այլալուծեան մէջ զգեստը փոխեց, կառք մտաւ, եւ դէպ ի կայսերական պալատը դիմեց: Հոն սանդղներէն վեր ելլելով, շքեղ սրահներէ ու փա-

ռաւոր սենեակներէ անցնելով, հուսկ ապա ներքին սենեակ մը մտաւ:

Սեղանի մը քով նստած գիր կը գրէր դէր մարդ մը, միջակ հասակաւ: Գոյնը գրեթէ մեռելի գոյն էր, դեղնկեկ, առանց կենդանութեան եւ զգածման: Կրնար կարծուիլ թէ դէմքը մարմորէ շինուած է, այնպէս պաղ, այնպէս անղգայ, այնպէս խիստ էր: Թանձր ընչացք մը շրթունքէն վար կը կախուէր, իբր թէ անվայելուչ բան մը ծածկելու համար: Աչուքները մանր էին, երբեմն սուր ու խոցոտիչ, երբեմն նենգաւոր ու խարդախ, երբեմն ալ բոլորովին աներևոյթ կ'ըլլային կոպերուն տակ: Բովանդակ տեսիլը վայրագ էր, զարհուրելի, ժանտ ու դժնեայ:

Աս մարդը Նաբոլէոն Գ. կայսրն էր, որ նոյն ժամանակը իւր փառաւորութեան վերին ծագը կը գտնուէր: ԶՌուսիա խոնարհեցուցած էր, Աւստրիայի յաղթած, Խտալիայի տէրութիւնը քանի մը իշխանաց գահերուն աւերակացը վրայ հիմնած. Հռոմ իւր զօրքերովը բռնած էր. քահանայապետական աթոռին ստացուածոց յափըշտակուելուն առաջնորդած եւ նոյն յափշտակութեան գլուխ տարուիլը թող տուած էր: Բովանդակ աշխարհ նոյն Զօրաւորին հրամաններուն միտ կը գնէր. եւ երբ որ Նաբոլէոն յօնքերը ահաճութեամբ կը պրկէր, ամէնուն նրաին մէջ պլլայլու թիւն կը տիրէր, եւ բոլոր երկրիս վրայ արժեւորմաներուն գինը չարաչար կ'իյնար:

“Ի՛նչ է աս, սիրելի Աոմնս. դուք Փարիզ էք. աս ինչ զարմանք,»: Այսպէս գոչեց ընտանեկան կերպով Նաբոլէոն դռնէն ներս մտնողին, որուն պլլայլու թիւնն անմիջապէս աչքը զարկած էր:

— “Ըստ պատահման հոս կը գտնուիմ, վեհափառ Տէր, կամ լաւ եւս ասել՝ աստուածային նախախնամութեան մէկ տրամադրութիւնն է հոս գտնուիլս,»:

Նաբոլէոնի մանր աչու ընկեր հետախուզութեամբ Ռեթէլի վրայ կը հանգչէին, որն որ կայսերական ձեռաց մէկ նշանին համեմատ՝ մօտաւոր աթոռի մը վրայ նստաւ:

— “Ա՛րեւայ որ տակնուվրայ էք: Զուսամ որ գժբախտութիւն մը չըլլայ ասոր պատճառը:

— «Անձնական դժբախտութիւն մը չկայ, Ինքնակալ Տէր: Բայց Ձեզին դժբախտութիւն մը կը սպառնայ, Ձեր ընտանեաց եւ բովանդակ Գաղղիայի»:

Նաբոլէոնի պաղ, քարեղէն կերպարանքն աս խօսքին քիչ մը կենդանութիւն եկաւ. անցողակի մը զարմանքի նշաններ տեսնուեցան սովորաբար անկենդան դիմացը վրայ:

«Թողութիւն տուէք, վեհափառ Տէր, եթէ հաւատարմութիւնս ու սէրս զիս այնպիսի բացատրութեանց կը մղէ, որոնք արքունեաց սովորութեանց ամէն ձեւերուն հակառակ են:

— «Ինք զինքնիդ ջատագովելու պէտք չունիք, սիրելի Ամմս. հաւատարմութեան նախանձայութիւնը գիտեմ յարգել: Ձեր

անցեալ կեանքը՝ զՁեզ կայսերական ընտանեաց շրջանին մէջ կը դասէ: Ըսելիքնիդ բացայայտ եւ համարձակ ըսէք: Ի՞նչ է զՁեզ վրդովողը:

— «Վեհափառ Տէր, կ'ուզէք եղեր զՔահանայապետը զոհել, քրիստոնէութեան սուրբ Հայրն առանց պաշտպանութեան իւր թշնամեաց ձեռքը մատնել:

— «Ինչպիսի՞» երեւակայեալ մտածմունք զՁեզ այս զարմանալի կարծեաց մէջ ձգեցին:

— «Բարեկամի մը նամակը նոյն մօտալուտ վտանգն ինծի իմացուց:

— «Ի՞նչ է այն բարեկամին անունը:

— «Հրաման տուէք, վեհափառ Տէր, որ բարեկամս Ձեր շնորհքը կ'որսնցընելու վտանգի մէջ չձգեմ:

«Ըրած հարցումն պարզապէս հետաքրքրութիւն մըն էր, ըստ անտարբերութեամբ կայսրը: Անկարելի է որ Ռեթէլ կոմսին մէկ բարեկամն իմ շնորհքս կորսընցընէ: Զիւրդ եւ իցէ, ինչ որ այսօր գաղտնիք մըն է, շատ չ'անցնիր լրագիրներն աշխարհքիս պիտի ծանուցանեն, այս ինքն թէ Խաւրիայի հետ գաշնադրութիւն մը պիտ'որ ընեմ: Ստոյգ է՝ նոյն դաշանց մէջ այս որոշումն ալ կայ, որ երկու տարի ետքը մեր զօրքերը Հռոմէն ելլեն. բայց ոչ որ կրնայ ասկից հետեւցընել թէ զՔահանայապետն իւր թշնամեաց ձեռքը կը մատնենք:

«Ղեհափա՛ռ Տէր, կ'երդուընցընեմ՝ զՁեզ նոյն գաշնքը մի դնէք. այսպէս կ'աղաչէր Ռեթէլ կոմսը: Գաղտնի ընկերութեանց

եկեղեցւոյ Գլխոյն դէմ ունեցած ատելութիւնը կը ճանչնար: Մեր զօրաց Հռոմէն ելլելը՝ քահանայապետական աթոռոյն ամէն թըշնամեացը նշան պիտ'որ ըլլայ անպատասպարան Պիոս Թ. ին վրայ յարձակելու»:

Նաբոլէոն ինքնին անգամ ըլլալով Խաւրական գաղտնի ընկերութեանց, ճշդիւ գիտէր թէ Ռեթէլի ըսածը ճշմարիտ է. սակայն արտաքուստ այնպէս կը ձեւացընէր թէ զըրուցածին վրայ կը զարմանայ:

«ԶՁեզ չեմ կրնար ըմբռնել, ըսաւ: Արնա՛ն մեր զօրքերն յաւիտեան զՔահանայապետը պաշտպանել: Գաղղիացւոց Հռոմ կենալը՝ բոլոր ուրիշ տէրութեանց նախանձը չի՞ գրգռեր: Ոչ. իրաց սոյն վիճակը պէտք է որ վերջա-

նայ: Քահանայապետն՝ իւր պաշտաման սրբութիւնը, իւր անձին արժանաւորութիւնն այնպէս ապահովութեամբ կը պաշտպանեն իւր բոլոր թշնամեացը դէմ, ինչպէս մեր սուրբները:

«Թողութիւն կ'ընէք, ինքնակալ Տէր: Կաթողիկէ հաւատող թշնամիներն ոչ երբեք կը ճանշնան քահանայապետական պաշտաման սրբութիւնը: Եթէ մեր զօրքերը Հռոմէն ետ կանչէք, Քահանայապետը բանտարկեալ մը կը դառնայ, գուցէ ալ կը սպանուի, իսկ Ձեր Վեհափառութիւնն ինք ղենքը, իւր ընտանիքն ու բովանդակ Գաղղիա կործանման վտանգի մէջ կը ձգէ:

— «Մտուգիւ ըսածնիդ զարսանայի խօսք մըն է: Ի՞նչպէս կրնաք այսպիսի սխալական տե-

սութիւն մ'ունենալ: Քահանայապետական իշխանութեան բախտըն ի՞նչ կապակցութիւն ունի Գաղղիայի եւ իմ ընտանեացս հետ:

— «Շատ սերտ կապակցութիւն: Եթէ մեծանուն Հօրեղբայրնիդ զՔահանայապետը բանտարկած եւ զԵկեղեցին նեղած չըլլար, աքսորանաց մէջ չէր մեռներ:

«Միրելի Ռեթէլ, Ձեր խորհելու կերպն այսօր ինծի անիմանալի է, ըսաւ Նաբոլէոն: Կը կարծէք արդեօք թէ Եւրոպական տէրութիւնք անոր համար հօրեղջօրս դէմ պատերազմի ելան, որ բանտարկեալ Քահանայապետն ազատեն:

— «Ո՛չ ինքնակալ Տէր. նոյն կարծիքը հունիմ. բայց բուն ըստ

ինքեան շեր հոգակաւոր Հօրեղբայրը կործանողը՝ մարդիկ չէին, այլ այն ամենազօր Բազուկը՝ որ զիւր Եկեղեցին եւ զիւր Փոխանորդը կը պաշտպանէ: Դաշնակցեալ իշխանք՝ աստուածային պատժական դատաստանին գործադիրներն եղան»:

Այսօրը լռութեամբ կը նկատէր զՎոմնը, այնպիսի կերպով մը՝ իբր թէ անոր մտաց ողջութեան վըայ կը տարակուսի:

«Թող ըսածս, շերի արտաքոյ կարգի բան երեւայ, աւելցուց Վոմնը: Բայց, ինքնակալ Տէր, ես ցոյցեր ունիմ:

— «Կրնամ լսել:

— «Մեծաւ հաճութեամբ զանոնք շերալեհափառութեան առջեւ կը դնեմ»:

Աս ըսաւ Վոմնը, եւ պատմեց

Ֆոնդենպլըյի դղեակը Պիոս Ի.ին եւ Նաբոլէոն Ա.ին մէջ եղած նշանաւոր խօսակցութիւնը: Կ'երեւար որ Նաբոլէոն Գ. հետաքրքրութեամբ մտիկ կ'ընէ:

«Պիոս Ի. պատմութենէն ցուցընելէն ետքը, այսպէս վերջացուց Վոմն իւր խօսքը, թէ Աստուած զբահանայապետները ներդոյներուն ամէնը կործանած ու ոչնչացուցած է, զօրաւոր եւ ազդու խօսքերով խրատեց Հօրեղբայրնիդ: Ոչ երբեք կրնամ քահանայապետին ըսածները մոռնալ: Յաւիտեան աչքիս առջեւ պիտի մնայ նոյն սուրբ Ծերունւոյն վսեմ կերպարանքը:

«Չինն Աստուած կենդանի է, «գոչեց Այսներ գիմացը: Պիտի «տեսնեմ թէ ինչպէս Աստուծոյ «Բազուկը զՁեզ պիտի փշրէ: Ա՛լ

“Հափերնիդ լեցուած է: Հատ
 “Հանցնիր՝ ղեկեղեցին հալածող-
 “Ներուն վիճակին վիճակակից պի-
 “տ՝որ ըլլաք”:

“Այսպէս գուշակեց Պիոս Լ.:
 Եւ իւր գուշակութիւնը՝ երկու
 տարի չանցած՝ կատարուեցաւ:

“Պատմութիւննիդ շատ հետա-
 քըքրական է, ըսաւ Նաբոլէոն:
 Ստուգիւ դիպուածը քահանայա-
 պետին սպառնալեացը հաւանա-
 կանութիւն մը տուաւ:

— “Ոչ եթէ դիպուած, Ինք-
 նակալ Տէր: Երբ որ ամէն դարե-
 րու պատմական դէպքերն այն-
 չափ յայտնի կերպով կը վկայեն
 թէ Աստուած երկրի վրայ իւր
 Փոխանորդին պաշտպանն է, ալ
 այնուհետեւ չենք կրնար տարա-
 կուսիլ:

— “Կը ցաւի՞մ որ Ձեր հաս-

տատուն հաւատքին հետ չեմ
 կրնար միաբանիլ, սիրելի Կոմս:

— “Հօրեղբայրնիդ ալ Ֆոն-
 դենպլոյ չէր հաւատար. իսկ Ս.
 Հեղինէ հաւատաց: Կը ներէ՞ք որ
 արքայանացը ժամանակն ասոր վրայ
 ըսածները կրկնեմ:

“Անմահ Կայսեր ամէն մէկ բա-
 ոին վրայ ունեցած մեծարանքս
 գիտէք, պատասխանեց Նաբոլէոն:

— “Մեծանուն Աքսորեալը
 շատ անգամ կրկնած է աս խօս-
 քը. “Երանի՛ թէ կարենայի եր-
 “կրիս վրայ իշխանութիւն ունե-
 “ցողներուն ամէնուն գոչել. Յար-
 “գեցէք Քրիստոսի Փոխանորդը.
 “մի վշտացընէք, մի բռնարարէք
 “դժահանայապետը. ապա թէ ոչ՝
 “կը փշըէ կը խորտակէ զձեզ Պե-
 “տրոսի Աթոռոյն աստուածային
 “Պաշտպանը”:

“Այսպէս կը զրուցէր Ապսրը Ս. Հեղինէ կղզւոյն վրայ: Իսկ ես, ղեհափառ Տէր, ինք ղինքս երջանիկ կը համարիմ, որ աղէտալի օրերու մէջ, նոյն հանճարեղ իշխանին խօսքերը կրնամ Ձեզի կրկնել:

“Արեւիկէ՛ պստորանաց վշտերը Ապսեր մտաց սրուծիւնը տկարացուցած ըլլան, առարկեց Նաբոլէոն:

“Իսկ ինք Հօրեղբայրնիդ ասոր հակառակ՝ կը հաստատէր թէ մանաւանդ թշուառութիւնն իւր տեսութիւնը սրած է, պատասխանեց Ռեթէլ:

“Սակայն եւ այնպէս իւր դատաստանին հակառակ կ'ելլէ իրաց ընթացքը, գիմարեց Ապսրը: Շատ տարիներէ վեր Ռուսիա կը նեղէ ղեկեղեցին, ղՔահանայա-

պետը: — Ո՞ր կը փնայ աստուածային Պաշտպանին պատժող Բաղուկը:

— “Թողութիւն տուէք, ինք՝ նակալ Տէր. ոչ երբեք Ռուսիա ղՔահանայապետն իր երկրէն մերժեց, ոչ երբեք բռնեց կամ թըշնամեացը ձեռքը մատնեց: Գարձեալ շնորհք ըրէք նկատեցէք Ռուսիայի եւ Գաղղիայի մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը: Ռուսիա Քահանայապետին չի հաւատար. ինք Եկեղեցին պաշտպանելու պաշտօն չունի: Իսկ Գաղղիա բոլորովին ասոր հակառակ վիճակի մէջ գտնուելով, իւր պարտաւորութիւնը մեծագոյն է, նոյնպէս ծանրագոյն պատասխանատուութեան տակ կ'ընայ բնականապէս,:

Ապսրն ասոր ուղղակի պատաս-

խան մը չտալով, Կոմսն այսպէս յառաջ տարաւ իւր խօսքը:

«Չէ թէ միայն հանձարեղ Հօր-եղբայրնիդ, այլ նաեւ նոր ժամանակին ուրիշ մէկ հոգակաւոր ղե-հապետը, կը համարէր թէ եկեղեցւոյ դէմ եղած ամէն թշնամութիւն՝ քահանայապետին հակառակ գործուած ամէն անիրաւութիւն, վտանգաւոր է տէրութեան: Խօսքս Պրուշի անուանի Փրեդերիկոս թագաւորին վրայ է, զոր շատերը Մեծ կը կոչեն: Արդ նոյն Տիրապետն իւր կտակին մէջ այսպէս գրած է:

«Հանդարտ թողուցէք Յիսուս սեանները . . . հանդարտ թողուցէք եկեղեցականները: Քահանայապետին զինուք սպառնա-
«լիք մ'ընէք. թող տուէք որ խա-
«ղաղութեամբ ու հանդարտու-

«թեամբ իւր պաշտօնը կատարէ:
«Ապա թէ ոչ՝ դառն ժամանակ-
«ներ կու գան վրանիդ»:

«Պրուշի թագաւորին կտակը չի կրնար մեղի օրէնք ըլլալ, պատասխանեց պաղութեամբ Նաբուլէոն: — Թող տանք այս խնդիրը: — Շնորհակալեմ ձեր բարի կամաց ցոյցին համար:

«Վեհափառ Տէր, կերդուընցընեմ զՁեզ, խնդրոյն ծանրութիւնն աղէկ մտածեցէք, գոչեց մեծ պլայլութեամբ Կոմսը: Վրան խօսուած դաշինքը, որով քահանայապետն իւր թշնամեաց ձեռքը կը մատնուի, զԳաղղիա նորէն թշուառութեան մէջ պիտի կործանէ: Քահանայապետին ֆոնդենպլոյ ըսածին ճշմարտութեան վրայ սրտանց համոզուած եմ, զորն որ Հօրեղբայրնիդ ալ ետքէն խոս-

տողանեցաւ: Գաղղիա՝ Պետրոսի
աթոռոյն դէմ ըրած անիրաւու-
թեան համար՝ ծանր ծանր պա-
տիժներ կրեց, օտար ազգաց յար-
ձակումներովը: Եւ որովհետեւ
Աստուած անփոփոխական է, պէտք
է որ նոյն պատճառները՝ միեւնոյն
հետեւեալ թիւններն ունենան: Ե-
թէ թող տայ Գաղղիա որ Պիոս Թ.
իւր երկիրներէն կատարեալ մեր-
կացուի, առանց պաշտպանութեան
մնայ, ձեռք իյնայ եւ գուցէ նաեւ
սպանուի, որ այս ամենայն չի կրը-
նար առանց Ձեր ղեհափառու-
թեան թոյլտուութեան գլուխ
ելել. — ան առե՞ն . . . »:

Հոս լռեց կոմսն ու խօսքը յա-
ռաջ չտարաւ:

«Ան առե՞ն . . .», կրկնեց կայս-
րը՝ ստիպելով որ ըսածը լմնե-
ցնէ:

«Ան առե՞ն, ըսաւ Ծերունին՝
ծանրութեամբ, դարձեալ օտար
ազգեր աւերելով ու ապականե-
լով Գաղղիա կը մոտեն. եւ Ձեր
ղեհափառութիւնն ալ Հօրեղ-
բօրը պէս կ'ըլլայ»:

Դարձեալ Նաբոլէոնին աչուը-
ներն աներեւութացան. դարձեալ
կը նմանէր մարմարեայ կիսարձա-
նի մը:

«Ղերեւայ որ աշխարհքիս ներ-
կայ դիրքը Հէք Ճանչնար, կոմս
Ռեթէլ, ըսաւ պաղ կերպով մը:
Գաղղիա Եւրոպայի մէջ տէր եւ
հրամանատար է:

— «Ինքնակալ տէր, մի մոռ-
նաք որ աշխարհքիս դիրքը փո-
փոխական է. եւ միայն բարձրեալն
է մեր բախտին տէրն ու վարիչը:

— «Բաւական է: Ինչպէս ըսի,
չնորհակալ եմ:

— «Ո՛հ, Վեհափառ Տէր, նոյն
խիչ Զեր շնորհքը կորսնցընելու
վտանգաւ՝ կը կրկնեմ աղաչանքս:
Սուրբ Հայրն իւր թշնամեաց ձեռ-
քը մի մատնէք: Հինն Աստուած
դեռ կենդանի է: Յիշեցէք Զեր
մեծանուն Հօրեղբօրը խօսքը, թէ
«Մի վշտացընէք, մի բռնաբարէք
«դքահայապետը: Ապա թէ ոչ՝
«կը փշրէ կը խորտակէ զձեզ Պե-
«տրոսի ամբողջ ամենագործաշու-
«սկանին պատժող Բաղուէրը»:

Կայսրն ոտք ելաւ: Զեռաց եւ
զխից դժկամակութեան նշան մը
ստիպեց զկոմսը դուրս ելնելու:

«Յիմար ծեր, ըսաւ բարկու-
թեամբ Նաբոլէոն Խնքն իրեն, ե-
թէ պարագայից շղթայակերպ
հիւսուածքը չներեց Հօրեղբօրս
որ նշանաւոր դործք մը յաջողցը-
նէ, հա՛յկ է որ Խնծի ալ չյաջողի:

— Քահանայապետին փտտած ա-
թոռն իմ՝ հաշիւներուս փնասովը
պաշտպանելու եմ: Ոչ երբեք: —
Ժամանակն յառաջ կը խաղայ-
անցեալ ժամանակի մէջ ամէնէն
մեծարոյ համարուած բանն ալ կը
նուաստանայ, եւ կ'իյնայ կ'երթայ:
Չկայ ճարտար մը, որ մեռնելու
վրայ կողովն կարենայ կենդանու-
թիւն տալ»:

Քիչ մը ժամանակ ալ մտախորհ
կեցաւ. եւ դարձեալ դրիշն առաւ
սկսաւ դրել:

ՆԱՐԱՆԻՆ Դ. ԿՈՐԺԱՆՆԵԱԼ ՆԻ ԳՆՐԻ

Հինգ տարի ետքը Ռեթէլ կոմսն իւր Տիգմուր բարեկամին Պելլիւ գղեակը կը գտնուէր. ոչ ինչ հեռի Սըտանէն:

Նարուէոն Գերմանիայի դէմ պատերազմ հրատարակած էր:

Մինչ դեռ Գաղղիացւոց մեծագոյն մասն անտարակուսելի կը համարէր իրենց ղենուց յաղթութիւնը, Ռեթէլ կոմսն հոգով եւ անձկութեամբ կը շարժէր իւր ալիւոր գլուխը:

«Չէնք կրնար յաղթող ըլլալ. անկարելի է, կ'ըսէր մեծ տրտմութեամբ: Գաղղիա եւ իւր Կայսրը ծանր ոճրագործութեան մէջ ին-

կած են: Ամենայն ոճրագործութեան վրէժխնդիրը կենդանի է տակաւին:

«ՉՉեղ չեմ հասկընար, Յովսէփ բարեկամ, կ'ըսէր Տիգմուր: Ուր որ պատերազմի տեղեակ անձինք վառեալ բորբոքեալ ճակատամարտ կը դիմեն, կը յուսան քանի մը շաբաթուան մէջ Ռենոս անցնիլ, եւ յաղթանակաւ Պերլինի վրայ քալիլ. դուք, զարմանալի մարդ, դժբախտութիւն ու պարտութիւն կը մարգարէանաք:

— «Ես իմ պատճառներս ունիմ, սիրելի Բեռնարդ: Նաբուէոն այն ամէն իշխանաց վիճակին վիճակակից պիտ'որ ըլլայ, որոնք երկրի վրայ Գրիստոսի փոխանորդը նեղեցին, հալածեցին, կողոպտեցին:

«Հա՛. դարձեալ Ֆոնդենպլըյ Պիոս Է.ին եւ Նաբուէոն Ա.ին

մէջ եղած խօսակցութեան կը դառնաք, որ նոյն ատենուան մանկլաւիկն վրայ այնպիսի խորունկ ազդեցութիւն ըրած է, զոչեց զըւարթութեամբ Տիգմուր: Չեմ ուրանար որ Աստուած Նաբոլէոն Ա.ին արքունական գաւազանը խորտակած չըլլայ, վասն զի զՔահանայապետը բանտարկեալ կը պահէր, եւ զԵկեղեցին տէրութեան մեքենայ մը դարձընել կ'ուզէր: Բայց միթէ հարկ է որ նոյն դէպքը նորէն կրկնուի: Շատ երկչոտ ու կասկածոտ էք:

« Ըիմն Աստուած կենդանի է, կրկնեց ծանրութեամբ կոմսը: Ուշափ որ ստոյգ է թէ Բարձրեալն անփոփոխական է իւր էութեան մէջ, որչափ որ ստոյգ է թէ Աստուած Պետրոսի աթոռոյն վերին պաշտպանն է, նոյնչափ ալ ստոյգ

է թէ իւր Բաղուկը պէտք է որ փշրէ խորտակէ՝ նոյն սուրբ աթոռոյն նենգաւոր թշնամին ու հալածիչը:

— « Նթէ այնպէս է, պէտք է որ պատժական դատաստանը նախ Խտալիայէն եւ անոր թագաւորէն սկսի:

— « Ոչ, ոչ, բարեկամ: Ստոյգ է՝ Խտալիա թշուառաբար պիտի կործանի, իւր թագաւորին հետ պիտի ճաշակէ ինչ որ սերմանեց: Բայց Ալիսոր Էմանուէլ չէ Խտալիայի յեղափոխութեան եւ Պետրոսի ժառանգութեան յափըշտակութեանց հայրը. այլ Նաբոլէոն Գ. կայսրը:

« Ըստ իմ կարծեաց Նաբոլէոն Գ. քահանայապետին դէմ այնպէս սաստիկ անիրաւութեամբ չվարուեցաւ՝ ինչպէս իւր Հօրեղ-

բայրը, ըսաւ Տիգմուր: Հիմակուան
կայսրն ընդ հակառակը զՔահա-
նայապետը պաշտպանեց: Ասոր
համար պիտի պատժուի:

«Պաշտպանեց, տէր Աստուած,
գոչեց ցաւագին կոմսը: Իրաց ար-
տաքին երեւութէն այսպէս խա-
բուեր էք: Ես կ'ըսեմ որ Նաբո-
լէոն Գ. աւելի փնաս հասցուց քա-
հանայապետական տթողոյն, քան
Նաբոլէոն Ա.: Արդարեւ Հօրեղ-
բայրն զՔահանայապետը գերի
բռնեց, յայտնապէս բռնութիւն
բանեցուց. բայց Եղբորորդին խա-
բէութեամբ, նենգութեամբ, խո-
րամանկութեամբ կը վարուի: Իւր
խաբէական քաղաքականութիւնը
պատճառ եղաւ քրիստոնէութեան
Հօրը կողոպտուելուն:

«Չեր յիշողութեան հարցու-
ցէք: Նաբոլէոն Գ. ին արբուսեաց

մամուլները չեն՝ որ տարիներով
ցուցնել ջանացին թէ Քահա-
նայապետին աշխարհական իշխա-
նութիւնն անկարելի է: Ոչ ապա-
քէն կայսրն ինքնին գրուածք մը
հրատարակեց, որով կ'ուզէ որ
Քահանայապետին ստացուածքը
պարտիզի ու պալատի մը ամփո-
փուի: Միթէ Գաղղիայի զօրաւոր
բազուկը փոխ չտուա՞ւ Խալիպի
յափշտակող տէրութեան: Այս-
պէս Նաբոլէոն Գ. պաշտպան եւ
օգնական է զէկեղեցին կողոպտող,
Քահանայապետին աղատութիւնը
ջնջող Խալաացուց: Այս ոճրա-
գործութեանց պատճառաւ աս-
տուածային բարկութեան տակ
ինկած է, ինք եւ բովանդակ Գաղ-
ղիա իրեն հետ:

«Ըսածնիդ բոլորովին սուտ չէ,
պատասխանեց Տիգմուր՝ քիչ մը

խորհրդածելէն ետքը: Քանի որ
Նաբոլէոն Խտալիայի հետ այն դա-
շինքը դրաւ, որով Պիոս Թ.էն
Գաղղիայի պաշտպանութիւնը կը
վերցուի, Վալսեր աստղը նուազե-
լու վըայ է:

“Նոյն ատեն ՎՆաբոլէոն որչափ
երդուրնցուցի, ինչպիսի թախան-
ձանօք աղաչեցի որ յիշեալ դա-
շինքը չդնէ, ըսաւ Ռեթէլ: Վայ-
րապար: Վայսրն Եկեղեցւոյ աս-
տուածային պաշտպանին վարչու-
թեան չի հաւատար: Բայց շատ
չ'երթար՝ փորձը պիտի առնու թէ
իւր Եկեղեցին նեղողներուն դէմ
անընդդիմակաց զօրութեամբ եւ
բարկութեամբ կենդանի է չինն
Աստուած:

“Ենթագրելով նաեւ թէ Նա-
բոլէոն պատժոյ արժանի է, ի՞նչ-
պէս կրնայ Արդարն ամբողջ եր-

կիր մը պատասխանատու ընել
իւր Իշխանին մեղացը համար, դի-
մադրեց Տիդմուր:

“Ինչպիսի ժողովուրդը՝ նոյն-
պիսի եւ Իշխանը, պատասխանեց
Ռեթէլ: Գաղղիա եթէ ուղէք՝
կրնար ստիպել Վալսերն որ քրիս-
տոնէարար կառավարէ. բայց թող
տուաւ որ ամենայն անիրաւու-
թիւն կատարուի: Ազգին միայն
շատ պզտիկ մէկ մասը պարապ
տեղ կը բողոքէր կրօնական ա-
պականութեան դէմ: Եւ ո՞վ ար-
դեօք յառաջացուց անհաւատու-
թիւնը, անբարոյականութիւնը:
Գարձեալ Նաբոլէոն Գ. թող
տուաւ որ իւր ապականիչ ազդե-
ցութիւնը բանեցընէ մամուլը,
որն որ այնպէս անկրօն եւ պիղծ
է, ինչպիսի էր փխտոփայից մա-
մուլն՝ առաջին յեղափոխութենէն

յառաջ: Ինչպիսի կերպով թու-
նաւորեց եւ քրիստոնէութեան
հակառակ ոգւով լեցուց զբանա-
կը: Ներկայ դրութիւնն այնպիսի
է, որ կրօնական պարտաւորու-
թիւններն հրապարակաւ կատա-
րող պաշտօնակալ մը չի կրնար
յառաջանալ աստիճանաւ: Բանա-
կին մէջ ամենակատար անհաւա-
տութիւն, անամօթագոյն հեթա-
նոսութեան հոգի կը տիրէ: Մէկ
խօսքով՝ Նաբոլէոն Գ. զԳաղղիա
անբարոյականութեան եւ ապա-
կանութեան անդունդը ձգեց: Ա-
սիկայ զԵկեղեցին հալածել չէ՞
արդեօք:

“Եթէ արդէն շատոնց յայտ-
նապէս չգիտնայի թէ հրապարա-
կական անագորոյն հալածանքնե-
րը կրօնին այնչափ փնտս չեն հա-
ցըներ, որչափ Եկեղեցւոյ թշնա-

մի դրութեան մը գաղտնի ու նեղ-
գաւոր դաւադրութիւնները. Նա-
բոլէոնի կառավարութիւնը բաւ-
ական էր զիս աս բանիս համոզե-
լու: Գաղղիա շատ խորունկ ին-
կած, Աստուծոյ ճանապարհէն
խիստ շեղած է: Անոր համար ալ
պէտք է որ պատժուի: Հինն Աս-
տուած տակաւին կենդանի է:

— “Որովհետեւ բանակն երեք
որդի ունիք, Գաղղիայի պարտու-
թեան վրայ ունեցած համոզում-
նիդ պէտք է որ զԶեղ կրկնապա-
տիկ դժբախտ ընէ, բարեկամ:
Արիացէք, վստահ եղէք մեր զի-
նուորներուն քաջութեան, մեր զօ-
րապետներուն ճարտարութեան:

“Քաջութիւն եւ ճարտարու-
թիւն անզօր կ'ըլլան երբ Ամենա-
զօրը պատժական դատաստանի
կ'ելէ, պատասխանեց տխրու-

Թեամբ Ռեթէլ կոմսը: Թէեւ
Գերմանիա դիմացնիս տղոց բա-
նակ մը ասպարէզ հանէր, սա-
կայն եւ այնպէս կը յաղթուէինք:
— Ի՞նչ, կը ժպտիք: Քիչ մը
սպասեցէք, եւ ըլլալին անշուշտ
կը տեսնէք»:

Կոմսին դժբախտ գուշակու-
թիւնները կատարուեցան: Հետ-
զհետէ իրարու յաջորդեցին Վայ-
սենպուրկի, Վէօրթի, Սաարպրիւ-
քի քով Գերմանացւոց յաղթու-
թիւնները, եւ Մէքի քով տրուած
արիւնահեղ ճակատամարտները:
Այնուհետեւ բանակներու բազ-
մութիւնը Սըտանի չորս կողմը դի-
զուեցան: Կատաղի կռիւ մը բա-
ցուեցաւ նոյն տեղը. հազարաւոր
հրազինուց որոտմունքն օդը կը
թնդացընէր, երկիրը կը սասա-
նեցընէր: Պէլվիւի գլխակն ալ ի

հիմանց կը դողար. ապակիները
կը ճարճատէին:

Տիգմուրսաստիկ այլայլութեան
մէջ էր: Իսկ Ռեթէլ կոմսը թէ-
պէտ եւ տխուր էր, այլ հան-
դարտ եւ յանձնառու: «Աստու-
ծոյ կամքն ըլլայ, կ'ըսէր ստէպ.
Աստուած որդիքս պաշտպանէ,
եւ խորունկ ինկած հայրենիքս
նորէն կենդանութիւն դարձընէ»:

Սեպտեմբերի երկուքին առաւ-
օտը Տիգմուր մեծ զարմանքով
գաղղիացի պաշտօնակալի մը ձեռ-
քով իմացաւ թէ նոյն օրը Պէլ-
վիւ գլխակն մէջ Նաբոլէոն կայսրն
ու Պրուշի թագաւորը պիտի տես-
ակցին: «Ղեհափառ կայսրը ժամը
տասնին ատենները հոս կ'ըլլայ»
ըսելով՝ իւր լուրը լմնցուց պաշ-
տօնակալը, ձի հեծաւ, աճապա-
րելով մեկնեցաւ:

Դղեկին տէրն ինք իրմէ ելած՝
Ռեթէլ կոմսին սենեակն յարձա-
կեցաւ:

«Տէր Աստուած, մտածեցէք
մէյ մը, կայսրը մարդ խաւերէր է
ծանուցանելու որ այսօր հոս պի-
տի դայ, գոչեց: Հոս Պրուշի
թագաւորին հետ պիտի տեսնուի
եղեր: Իսկ ես Վեհապետներն
ընդունելու համար ամենեւին պա-
տրաստութիւն չունիմ: Զօրքերը
բոլոր պաշարներս սպառած են.
Շամբանիացի վերջին շէշը պար-
պուած է: Բարեկամ, խորհուրդ
տուէք ինծի, ըսէք ինչ ընեմ»:

Վոմնն ամենեւին հանգարտու-
թիւնը չկորսընցուց: Ամենեւին
այլայլութեան կամ զարմանքի ե-
րեւութով մը տխուր ծանրու-
թիւնը չփոխեց:

«Սիրելի, որո՞ւն կ'ուզէք ուտե-

լիք հանել, որո՞ւն համար պա-
տրաստութիւն տեսնել, հարցուց
անվրդով: — Կայսեր համար: —
Հաւատացէք ինծի, Կայսր մը մէկ
բանի կարօտութիւն չ'ունենար
այն ժամուն, որ իւր կործանումն
ու գերութիւնը կը կնքէ»:

Տիդմուր ամոռի մը վրայ ին-
կաւ:

«Տէր Աստուած, տէր Աստուած,
կը գոչէր ձեռու ըներն իրարու
զարնելով: Հոս, իմ տանս մէջ:
Հոս Գաղղիայի կայսրն իւր սուրն
ամբարտաւան Յաղթողին պիտի
յանձնէ եղեր: Ի՞նչ նախատիք,
ինչ դժբախտութիւն»:

Երկու ձեռու ըներովն երեսը
ծածկեց, եւ սաստիկ կու լար:

«Հանդարտեցէք, սիրելի Բեռ-
նարդ, կ'ըսէր Վոմնը մսիթարե-
լով: Պէտք էր որ այսպէս ըլլար:

Տեսնելիքնիս՝ սրտաշարժ, սասա-
նեցուցիչ բան է, բայց միանգա-
մայն պատկառելի եւ աստուածայ-
ին. որովհետեւ Բարձրելոյն մէկ
պատժական դատաստանը պիտի
կատարուի: Այո, Հինն Աստուած,
Պետրոսի աթոռոյն վերին Պաշտ-
պանը կենդանի է»:

Քանի մը ժամ ետքը կառք մը
դէպ ի դղեակը կը յառաջանար,
ետեւէն բազմաթիւ ու շքեղ
ձիաւորներով: Հասաւ, ներս մը-
տաւ կառքը. զօրապետի մը բա-
ղուկն յեցած՝ կառքէն դուրս
ելաւ Նաբոլէոն Գ. սպարապետի
համազգեստով: Հիւանդոտ եւ
լքած կ'երեւար, կարծես թէ մէկ
երկու օրուան մէջ ծերացած էր:

Գղեկին տէրը մէկ քանի բա-
ռով իւր բարձր Հիւրը բարեւեց:
Նաբոլէոն հազիւ տեսնուելու

չափ գլուխը ծռելով շնորհակա-
լեղաւ: Հոգւով եւ մարմնով յոգ-
նածի պէս՝ սանդղէն ելելով,
սրահը մտաւ: Հոն յանկարծ կե-
ցաւ, սկսաւ դէպ ի մէկ կողմը
նայիլ, ուր բարձրահասակ Ծե-
րունի մը զինքը կը բարեւէր:

«Ստուգիւ Դո՛ք էք, Ռեթէլ
կոմս, հարցուց կայսրն պլայլած:

— «Ես եմ, Ինքնակալ Տէր:

«Աքսորանացն ու գերութեան
ժամանակը Հօրեղբօրս հետը գա-
ցած էք» ըսաւ Նաբոլէոն. ձեռ-
քովը ճակատը ճնշեց ու լռեց:

«Ո՛հ, վեհափառ Տէր, գոչեց
կոմսը՝ պարագայից ազդեցութե-
նէն յաղթահարած, ղիս կը խոր-
տակէ Գրոց այն խօսքը թէ «Զար-
հուրելի բան է Աստուծոյ կեն-
դանոյ ձեռքն իյնալը»:

— «Այնպէս է, կոմս: Մեծա-

պէս իրաւունք ունիք այս բանս
ինձի զըուցելու, վասն զի իմ կա-
րողութեանս բարձրութեան ժա-
մանակն ալ դառն ճշմարտու-
թիւններն ինձմէ չծածկեցիք։
Այնպէս է, չի կրնար ուրացուիլ։
Եթէ նոյն ժամանակը քահանայ-
ապետին համար ըրած խնդիրնիդ
ու աղաչանքնիդ մօտիկ ըրած ը-
լայի, հիմայ հոս չէի գտնուեր։

“Հօրեղբօրս ազգարարութիւնը
“կը կատարուի. Մի ղշտացընէք,
“մի բռնաբարէք զքահանայապե-
“տը. ապա թէ ոչ՝ կը փշրէ կը
“խորտակէ զձեզ Պետրոսի ամբո-
“ռոյն աստուածային Պաշտպանին
“պատժող Բազուկը”։ Իմ հասած
վիճակս սոյն ճշմարտութեան նոր
ցոյց մըն է”։

Ասիկայ կայսրն ինք իրմէ ըսաւ.
վայրկեան մը կեցաւ, յառաջ

գնաց, աներեւոյթ եղաւ սենեկի
մը դռնէն ուր սկսաւ սպասել
Յաղթողին։ Կայսեր հետ եկող
բազմութեան մէկ մասը գաւիթը
կը կենար, տխուր գնդերու բաժ-
նուած։ Երբեք երբեք Նաբոլէոն
պատուհանին առջևը կու գար,
երեսն ապականած դժբախտու-
թեան բեռան տակ ընկճած։

Ժամանակը կ'երկրննար կ'ընդ-
արձակէր։ Յաղթողը չէր երեւ-
ար։ Չորս ժամ անցած էր, որ Նա-
բոլէոնին տառապեցուցիչ յաւի-
տենակութիւն մը կ'երեւար։ Մէյ
մ'ալ ժամը ճիշդ երկուքին, ձի-
աւոր զօրքեր դղեկին հրապարակը
յարձակեցան ու շարուեցան կե-
ցան։ Հեռուէն թմրուկներու ձայ-
ներ հնչեցին, կեցցէի աղաղակներ
չորս կողմը կը թնդացընէին։
Յաղթող թագաւորն երեւցաւ՝

Հետն իշխաններու եւ զօրապետներու բազմութեամբ, Նաբոլէոն կեցած սենեկէն ելաւ եւ մինչեւ դաւիթը թագաւորին ընդառաջ գնաց: Երկու Միապետք լուծութեամբ իրարու ձեռք տուին, եւ սենեակ մը մտան:

Դղեկին չորս կողմը գերեզմանական լուծիւն կը տիրէր, թէպէտ եւ այնչափ բազմութիւն կար: Ամէնքը խորագոյնս կը զգային նոյն վայրկենին ծանրակշռութիւնը: Մինչեւ անայլալակ Պիսմարգ կոմսին կերպարանաց վրայ ներքին այլալուծեան նշմարանք մը կը տեսնուէր: Իրօք ալ ինչպիսի նշանաւոր դէպք էր այնպիսի Տիրապետի մը յանկարծակն կործանումը, որն որ տարիներէ վեր Եւրոպայի հրաման կու տար, եւ աշխարհքիս բոլոր յարաբե-

րութեանց մէջ առաջնորդելով մը միջամուխ կը գտնուէր:

Հովին շնչելէն՝ ծառաստանի եղեւիններուն հանած սօսաւիւնը լսելով, շատերը սովորականէն աւելի կը զգային իւր թէ դատաստան ընելու համար Աստուծոյ հոն գտնուիլը:

Բաւական ժամանակէ ետքը սենեկին դուռը բացուելով, Գուլիելմոս թագաւորը դուրս ելաւ՝ շարժած եւ այլալաւ: Մինչեւ սանդղին գլուխը հետը գնաց գերի ինկած Վայսըրը: Հոն կեցաւ, գլուխը ձախ ձեռքը յեցուցած, աջը՝ արցունքովը թրջած թաշկի-նակով մը:

Գուլիելմոս թագաւորը ձի հեծաւ. քիչ մը ետքը գերի Վայսըրն ալ ճամբայ ելաւ:

«Երանի՛ թէ բոլոր աշխարհքս

այս տեսարանին ականատես եղած
ըլլար, գոչեց Ռեթէլ կոմսը, պա-
տուհանէն՝ ուր կեցած՝ գացողնե-
րուն ետեւէն կը նայէր: Աւասիկ
մեծազօր Տիրապետ մը կ'երթայ՝
կործանած, գերի ինկած, փշրած
Յաւիտենականին պատժող ձեռ-
քէն:

ԹԵԹԷԼԻ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆԸ

Խաղաղութիւնն եղած էր:
Գերմանական զօրքերն սկսած էին
Գաղղիայէն ելլել, Գաղղիացի գե-
րիներն ալ Գերմանիայէն ետ
դառնալ:

Ռեթէլ կոմսը Փարիզէն քանի
մը մշոն հեռաւորութեամբ գեղը
տուն մը կը բնակէր: Յառաջուան
հարուստ ու մշակեալ երկիրնե-
րուն տեղը՝ իւր չորս կողմն աւեր
ու ապականութիւն կը տիրէր:
Ամէն կողմ՝ ուրիշ բան չէր տես-
նուեր՝ բաց եթէ ձիերէ եւ բա-
նակներէ կոխկոտուած արտեր,
պրած տներ, կործանած ագարակ-
ներ: Գլխաւորաբար Փարիզէ հա-

րուստներուն ամարաստուն ապարանքներն ու դղեակները՝ խիստ տխուր տեսարան կ'ընծայէին:

Բարեկեցութիւն, ունայնասիրութիւն, շքեղասիրութիւն, բարակցած կարօտութիւնք, զգայական ցանկութիւնք՝ նոյն տեղերն այն ամէն առարկաներով լեցուցած էին որոնք բնութեան պարզութենէն ու բարոյականութենէ հեռացած Փարիզիներուն ճաշակն ու կիրքերը կրնային յագեցընել: Նոյն տեղերն Աստուծմէ դրուած բարոյական կարգադրութիւններն անդադար առտոն կը կոխուէին. մեծաւ մասամբ ապականեալ մարդիկ Սողոմոնացոց ու Գոմորացոց քով դասուելու արժանի մարդիկ էին հոն կեցողները: Անոր համար նոյն տեղերուն բակչաց վըայ ալ հասաւ Աստուծոյ պատու հա-

սը, ինչպէս հասած էր յիշեալ քաղաքներուն վըայ, այս անգամ չէ թէ հրեղէն անձրեւով, այլ անագորոյն պատերազմաւ:

Ամարաստուն ապարանքներուն բովանդակ շքեղութիւնն աներեւոյթ եղած էր: Փարիզցիք թողած փախած էին, կամ օտար երկիրներ կ'ապրէին նեղութեան եւ անձկութեան մէջ, եւ կամ Փարիզ փակուած՝ սովամահ կ'ըլլային ձիու, շան, մկան մնի կարօտած: Իսկ իրենց յառաջուան բնակարանները՝ կը կենային Գերմանական զօրքերը որոնք իսկզբան նոյն տեղերուն շքեղութեան ու պերճութեան վըայ կը զարմանային բայց յետոյ ձմերուան սաստկութենէն ստիպուած՝ մեծագին կահ-կարասիքը կրակարանները կը նետէին. Փարիզի կնամարդիներու

փափուկ բարձերուն վրայ՝ իրենց վաստակաբեկ անդամները կը հանգչեցընէին. ոսկեզարդ սրահներն աստու ըրած էին եւ զըւարթութեամբ կը տէսնէին իրենց պատերազմական ձիերուն՝ զարմանքով իրենք զիրենք հսկայածեւ հայելիներու մէջ դիտելը:

Այսպէս փարիզի շրջանակներն աւերած ու ապականած էր, եւ նոյն իսկ մայրաքաղաքին վրայ կը տեղային Գերմանացւոց ռումբերը, յետոյ նոյն իսկ Գաղղիացւոց գնդակները, մինչեւ վերջապէս սկսան դժոխային կատաղի ողւոց նման մարդիկ իրենց սեպհական տարեր մէջ զուարճանալ եւ զժարիդ կրակով ոչընչացընել:

Այս ամենայն արհաւրաց մէջ Ռեթէլ կոմսն Աստուծոյ պատուհասիչ ձեռքը կը տեսնէր:

“Աստուած միշտ միեւնոյն կը մնայ, կ'ըսէր Ծերունին: Մեր նախածնողքը դրախտէն մերժողը, մեղաց պտտճառաւ երկրի վրայ իւր անէծքը տուողը, մոլութեանց մէջ բնկրկած մարդկութիւնը ջըրհեղեղաւ ջնջողը, ամբողջ պետութիւններ կործանողն ու բովանդակ աղքեր իւր բերնին շընչովն աներեւոյթ ընողը, — միեւնոյն Աստուած յիշեցուց Գաղղիացի որ ինք տակաւին կենդանի է: Ինչպէս որ ատեն մը Փղշտացիներն ապականեալ Խորայէլացւոց վրայ, նոյնպէս հիմակ ալ ապականեալ Գաղղիացւոց վրայ Գերմանացիներն արձակեց:

“Արդեօք իրաւուն ու աղդարարութիւնը պիտի հասկընան, ո՞հէքդ Գաղղիա: Պիտի տեսնե՞ս Աստուծոյ մատը եւ իրեն գառնաս:”

Այս կերպով կը խօսէր ստէպ
կոմսը, որ ինքնին ծանր վշտաց
փորձն առած էր: Իւր երեք որ-
դիններէն մէկը միայն ետ դարձած
էր: Նոյն իսկ հայրենեացն անլուր
թշուառութիւնը զինքը շատ սաս-
տիկ կը վշտացընէր: Բայց որչափ
որ մեծ էր ցաւն ու սաստիկ,
նոյնպէս մեծ ու սաստիկ էր Պրու-
շի դէմ զգացած բարկութիւնն
ու ատելութիւնը: Օրըստօրէ-
գաղղիական լրագրաց մէջ զար-
հուրելի նկարագիրներ կը կար-
գար Գերմանացի զինուորաց գոր-
ծած անազօրոյն եւ ամօթալի
գործքերուն վրայ: Ամէնէն աւելի
Պրուշներն իբրեւ բարբարոս,
կրակ ձգող, գաղանասիրտ, տղայ-
ասպան, անպատկառ կը ստորա-
գրուէին: Գերմանական կայսրու-
թիւնն ալ իրեն շատ անհաճոյ

էր, վասն զի իբրեւ Գաղղիացի
դէմ սպառնալիք մը կու գար ի-
րեն:

Այսպէս տխուր կեանք մը
կ'անցընէր Ռեթէլ կոմսը, ցաւե-
րէ կքած, ատելութենէ չարչա-
րուած: Քանի կ'երթար՝ աւելի
խոր լուութեան մէջ կը թաղուէր,
եւ ոչ երբեք իւր թախծալից
կերպարանքը ժպիտով մը կը
զուարթանար:

Մէյ մ'ալ իւր վրայ մեծ կեր-
պարանափոխութիւն մը տես-
նուեցաւ: Գերմանիայի լրագիր-
ները լրեր սկսան տալ, որոնց
վրայ սաստիկ ուրախութիւն կը
ցուցընէր: Նոր աղանդի մը վրայ
տեղեկութիւն կու տային նոյն
լրագիրք, որ Քահանայապետին
անսխալութիւնը կը մերժէր, եւ
որուն ձեռք կը բռնէին Գերմա-

նական տերութիւնք: Գարձեալ
կը տեսնէր լրագիրներէն որ Գաղ-
ղիայէն առնուած գաւառներուն
մէջ կաթուղիկէ կրօնին դէմ
թշնամական հոգի կը ցուցնեն
Գերմանացիք: Որչափ աւելի այս-
պիսի լրեր կ'ընդունէր, այնչափ
աւելի զուարթութիւնը կը մեծ-
նար:

Օր մը որդւոյն աղաչեց, որ
ղինքը Դիվոյի տանի, ղգօսանաց
տեղ մը, ուր ամէն օր կանոնաւոր
կերպով կը ժողովուէին Գերմա-
նական պաշտօնակալք:

“Դիվոյի, կ'ըսէք, հայր, հար-
ցուց զարմացմամբ որդին: Ան-
շուշտ կը մոռնաք որ ամէն օր կէ-
սօրէն ետքը Գերմանացիք հոն կը
ժողովին:

“Մանաւանդ թէ նոյն պատ-
ճառաւ է հոն երթալ ուղեւս,

պատասխանեց Ծերունին: Ար-
տաքոյ կարգի ծանր նիւթի մը
վրայ կը բաղձամ լուսաւորու-
թիւն, ստուգութիւն ունենալ,”:

Այսպէս երկուքը մէկտեղ
կառքով Դիվոյի գացին: Հոն
պարտիզին մէջ սեղանի մը քով
նստեցան, որուն չորս կողմը շա-
րուած Գերմանական պաշտօնա-
կալները կրակով կը խօսակցէին:
Ալեւոր Կոմսը, որ շատ ազէկ
գերմաներէն գիտէր, խօսակցու-
թեան մէջ խառնուեցաւ: Ճար-
տարութեամբ խօսքն իւր դի-
տած նիւթին տարաւ, եւ շուտ
մը սկսուեցաւ ճառուիլ նոր կայս-
րութեան Կաթողիկէ եկեղեցւոյ
նկատմամբ բանեցընելու քաղա-
քականութեան վրայ:

“Ամենեւին տարակուսի տակ
չ'իյնար, ըսաւ գնդապետ մը, որ

կառավարութեան բարձրագոյն շրջաններուն մէջ կը խորհուի Գերմանական ազգային եկեղեցի մը կանգնել: Ալ Հռոմի փաստաւոր ազդեցութիւնները դադրելու են:

«Կատարեալ կը միաբանիմ ես ալ, գոչեց հաղարապետ մը: Հռոմէականութիւնը Գերմանիայի միշտ փաստաւոր եղած է: Միջին դարերը Գերմանական կայսերք՝ փառասէր քահանայապետաց հետ անընդհատ կռուոյ մէջ գտնուած են: Նոյն կայսրութեան մէջ այս վէճերուն մէկէն անով վերջ կը տրուի, որ Գերմանիա Հռոմէն կը բաժնուի:

«Բայց աս բանս ինչպէս կարելի է, հարցուց անհնարին հետաքրքրութեամբ Կոմսը: Գերմանիայ մէջ միլիոնիաւոր կաթո-

ղիկեայք կան. յանձն կ'առնուն անոնք որ զիրենք իրենց եկեղեցւոյն Գլխէն բաժնեն:

«Կաթողիկեայք պէտք է որ գլուխ ծռեն, պատասխանեց սաստկութեամբ գնդապետը: Զորաւոր կառավարութիւն մը ամենայն ինչ կրնայ գլուխ տանիլ. իսկ Գերմանիայի կայսրութեան կառավարութիւնը բաւական զօրութիւն ունի այնպիսի եկեղեցի մը հիմնելու, ինչպէս հարկաւոր է որ ըլլայ նոր կայսրութեան մէջ:

«Պիսմարք իշխանը սրամիտ ու խոհեմ քաղաքագետ մըն է, ըսաւ ժպտելով Կոմսը: Կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ ճակատ տալով, հազար ութ հարիւր տարիէ վեր ամենազօր Տիրապետներ յաղթութեան առանց բացառութեան: Պիսմարք Եկեղեցւոյ դէմ պատե-

րագմի ելլելու քաղաքական սխալ-
մունքը չ'ընեն»:

Պաշտօնակալք ծիծաղեցան:

«Պետութեան գիւանադպրին
գիտաւորութիւններն ինծի ան-
ծանօթ են, պատասխանեց Տե-
ծեւակետ մը: Բայց նոր կայսրու-
թեան մէջ կրօնական կռիւներն
արդէն սկսած են: Գերմանական
կառավարութիւնք այնպիսի եկե-
ղեցական ուսուցիչներ հրապարա-
կական պաշտօններու կը հանեն
որոնք իրենց եպիսկոպոսներէն
բանադրուած են: Նոյն բանա-
դրեալ ուսուցիչք կը կրթեն կա-
թողիկեայ երիտասարդները՝ հա-
կառակ արդեւման եպիսկոպոսաց
եւ Քահանայապետին, որուն ան-
սխալութիւնը կ'ուրանան: Կառա-
վարութիւնք կանոնաւոր կերպով
թողակնին կու տան նոյն կա-

խեալ եւ Քահանայապետէն բա-
ժանեալ եկեղեցականաց: Ես կը
կարծեմ՝ որ այս ամենայն՝ պար-
զապէս պատերազմի հրատարա-
կութենէն աւելի բան մըն է, ար-
դէն յառաջամարտներու կռիւ է:

«Ստոյգ կ'ըսէք, գոչեց ուրա-
խութեամբ Կոմսը: Այս լրերը
հաստատուն են:

«Արնաք ապահով ըլլալ, պա-
տասխանեց գնդապետը: Ամէն լը-
րագիրներն ասոր վրայ կը խօսին:

«Ահաւասիկ, հաճեցէք կար-
դալ» ըսաւ հազարապետը լրա-
գիր մը տալով:

Կոմսը լրագիրն առաւ, եւ կար-
դացած ժամանակը դէմքը ցնծու-
թենէն կը ցոլանար:

«Ա՛լ տարակոյսս փարատեցաւ,
ըսաւ լմնեցնելէն ետքը: Գեր-
մանիայի քանի մը տէրութեանց

մէջ կրօնական պատերազմն սկըսեր է: Բայց ի՞նչ պիտ'որ ըլլայ եւբը:

“Թաղթանակ Գերմանականութեան ընդդէմ Հռոմէականութեան գոչեց գնդապետը: Գերմանիայի մէջ քահանայապետին իշխանութիւնը պիտի կործանի, ոչընչանայ: Տասը տարիէն Կայսրը՝ բոլոր Գերմանացւոց կրօնական ու քաղաքական գլուխը կ'ըլլայ, ըստ ամենայնի այնպէս ինչպէս է Ռուսիայի մէջ Ռուսաց կայսրը: Կեղծաւորք եւ Հռոմէապաշտք կը վռնտուին, կ'ոչընչանան կը դառնան. եւ ընդհանրական Գերմանական եկեղեցին կը լեցընէ բոլոր կրօնական կարօտութիւնները, որոնք արդէն քիչ բան են ժամանակիս ամէն կրթեալ մարդիկ ներուն քով:

“Ուրեմն ազգային եկեղեցի մը, ըսաւ Ռեթէլ կոմսը շատ զուարթ կերպով: Եթէ չեմ սըխալիր, Նաբոլէոն Ա. ալ նոյն գաղափարն ունեցաւ: Նաեւ ինք ուղեց զՎաղղիա Հռոմէն բաժնել, եւ ազգային եկեղեցի մը հիմնել: Բայց վըպ եկած դէպք մը կայսերական ծրագրին գլուխ ելլուն արգելք եղաւ: Նաբոլէոն կործանեցաւ եւ տարագրութեան մէջ մեռաւ: Այս կերպով եղաւ, Տեա՛րք, որ այսօր եպիսկոպոսոնք քահանայք, կաթողիկեայք կան Գաղղիա, եւ Հռոմ ալ՝ քահանայապետ մը:

“Նաբոլէոն Ա.ին ժամանակը պարագաներն ազգային եկեղեցի հիմնելու համար դեռ հասունցած չէին, զրուցեց գնդապետը: Այսօր իրերը շատ աւելի յարմար

վիճակի մէջ են՝ գէթ Գերմանիա։
Ամէն կողմ՝ այնպիսի եկեղեցւոյ
մը կարօտութիւնը կը զգացուի,
որ ժամանակիս քաղաքակրթու-
թեան համեմատ ըլլայ։ Ասկից
ծագած է Գերմանիայի մէջ այն
սաստիկ հակառակութիւնը քա-
հանայապետական յանդգնու-
թեան գէմ, որով ինք զինքն ի-
րեւան անտիպական ուսուցիչ ե-
րեւան կը հանէ. եւ այսպէս կ'ու-
ղէ խիղճերը գերութեան մէջ
ձգել։ Ասոր գէմ ելած սրտմտու-
թիւնն ընդհանուր է, որով եւ
շատ յարմար ժամանակ է հիմն
ղԳերմանիա Հռոմէն բոլորովին
բաժնելու։

«Այս ամենայն ինձի նոր եւ
շատ հերաքրքրական է, ըսաւ
գարձալ զուարթութեամբ Կոմ-
սը։ Բայց ի՞նչ գաղափար կայ

Գերմանիայի մէջ Քահանայապե-
տին անսխալ վարդապետութեան
պաշտօնին վրայ։

«Բոլորովին ճիշդ գաղափար
մը, պատասխանեց հաղարարեալը։
Անտալ Քահանայապետը կրնայ
ուղածին չափ նոր հաւատոյ մա-
սունք շինել. — ամէնէն անմա-
հան ու ծաղրելի բաներն իրեւ-
աստուածային յայտնութենէ յա-
ռաջ եկած ցուցնել. — բանա-
դրանքներով ու նշովքներով
կրնայ կաթուղիկեաներն ստիպել
ամէն կերպ աղշութեանց հա-
տալու։

«Մի մոռնաք, աւելցուց զըն-
դապետը, Քահանայապետին այն
պահանջմունքն ալ, որ կարենայ
վար առնել՝ իւր կամոց ու հրա-
մանաց համեմատ կառավարել
չուզող վահապետները։ Այնպէս

որ եթէ քահանայապետն հաճի հերետիկոս աղգի մը դէմ պատերազմ բանալ, պէտք է որ կաթողիկեայ զինուորները կռուի երթան:

«Գիտնգամայն Պետրոսի երկդրամանը* պէտք է որ վճարեն խեղճ կաթողիկեայք որչափ որ քահանայապետը կը խնդրէ, հաստատեց հեծելապետը: Ոչ որ կրնայ այս քահանայապետական հարկապահանջութեանց դէմ դրնել. վասն զի ինչ որ Անտիալականը կը պահանջէ, պէտք է որ ամէնքն ըստ խղճի կատարեն»,:

Կոմսը մեծ զարմանքով մտիկ կ'ընէր քահանայապետական ան-

* Denier de S. Pierre, որ է՝ քահանայապետին դրամական կարօտութեանց օգնութեան հասնելու համար, հաւատացելոց տուած կամաւոր տուրքը:

սխալութեան այս մեկնութիւնները, որոնք իրեն այնպէս անհամ, այնպէս ծաղրական կ'երեւային որ հազիւ կրնար բարձրաձայն ծիծաղը զսպել:

«Քահանայապետին սոյն պլանդակ պահանջմանց դէմ Գերմանացւոց ունեցած սրտմտութիւնը շատ բնական է, ըսաւ:

«Իսկ ես չեմ կրնար ըմբռնել, գոչեց բարկութեամբ գնդապետը, թէ ինչպէս կրնայ այս ծեր Հռոմեական չերէցը յանդգնիլ՝ այսօրուան քաղաքակրթութեան ու լուսաւորութեան այսպէս բիրտ կերպով ընդդէմ ելլելու: Տէրութեան բոլոր իրաւունքները, առաւելութիւնները, զօրութիւնն իրեն կ'ուզէ առնուել, եւ այնպէս կը վարուի իբրեւ թէ նոր Աստուած մ'ըլլար:

«Ուրեմն, Տէր, Գուք կը կարծէք որ տէրութիւնն ըլլայ այսպիսի նոր Աստուած մը, հարցուց Կոմսը:

«Աստուած անուան հետ չէի ուղեր ամենեւին կրօնական աւելորդապաշտութեան գաղափար մը կապել, պատասխանեց գնդապետը: Ամէն դպրոցի աշակերտ այսօրուան օրը գիտէ թէ այսպիսի Աստուած չկայ: Կ'ուզէի միայն ըսել որ ամէն բանի մէջ վերին իշխանութեան եւեթ ձեռքը կը գտնուի, որով եւ իրաւունք ալ ունի նոր կրօն մը հիմնելու, որն որ ժամանակին կարօտութեանց համաձայն ըլլայ, ուստի եւ ազգային եկեղեցի մը:

«Զեղէ հետ կը միաբանիմ, Տէր, ըսաւ Ռեթէլ: Եթէ Հինն Աստուած Գերմանիայի մէջ իշ-

խանութենէն վար առնուած է, ասկից ի հարկէ կը հետեւի որ նոյն Աստուծոյ կրօնն ալ ջնջուած է: Ընդհակառակն տէրութեան իշխանութիւնը՝ եթէ նոր գերմանական Աստուածն է, ունի իրաւունք ուղած կերպով տէրութեան կրօն մը հիմնելու, որն որ բոլորովին համաձայն ըլլայ Գերմանացոց ճաշակին ու կարօտութեանցը: — Տեսնա՞ք, եւ ոչ իսկ կրնայի երեւակայել որ Գերմանիայի մէջ այսպիսի անհնարին յառաջագիմութիւն եղած ըլլայ»:

Պաշտօնակալը մեծ հաճութեամբ լսեցին աս խօսքը: Կոմսին հենդնական մտօք ըսելը չիմանալով:

«Գերմանականութեան յաղթութիւնը կատարեալ է, գոչեց հաղարպետը մեծամտութեամբ:

Գերմանական զօրութիւնն ու
Գերմանական հանձարը յաղթա-
նակ կը կանգնէ չէ թէ միայն պա-
տերազմի դաշտերուն վրայ, այլ
նաեւ ամէն ուրիշ նութերու մէջ:

“Բայց ի՞նչպէս կ'ըլլայ, Տեառք,
հարցուց Կոմսը, որ գերմանացի
զօրքերն այնպէս հրապարակական
ցոյցեր տուին իրենց կրօնասիրու-
թեան եւ հաւատոյ: Գաղղիայի
մէջ ընդհանրապէս ամէնուն աչ-
քը զարկաւ Գերմանական գնդե-
րուն կրօնական ոգին ու աս-
տուածապաշտութիւնը: Մինչեւ
նոյն բարոյական յատկութիւննե-
րուն տուին շատերը Ձեր զինուոց
զարմանալի յաջողութիւնն ու փա-
ռաւոր յաղթութիւնները: Ըսուե-
ցաւ թէ մեր բանակները միշտ
պիտի պարտուին, վասն զի անաս-
տուած, անկրօն, քրիստոնէու-

թեան թշնամի են: Գերմանիայի
բանակն անընդհատ կը յաղթէ,
վասն զի Աստուծոյ երկիւղ ունի:

“Ասիկայ սխալ կարծիք է, պա-
տասխանեց գնդապետը: Մեր յաղ-
թութիւնները կրօնի հետ ամե-
նեւին կապակցութիւն չունին:
Ասկայն եւ այնպէս չեմ ուրանար
որ նաեւ Գերմանիա ժողովրդեան
ստորին դասերուն մէջ աւելոր-
դապաշտութիւն չգտնուի: Ապա-
գայ ազգային եկեղեցին անտարա-
կոյս անմիտ ժողովուրդը նոյն հիւ-
անդութեանէն կ'ազատէ:

“Եթէ անմիտ ժողովուրդն ալ
հաճի չին Աստուծոյ կրօնը՝ աե-
րութեան նոր Աստուծոյն կրօնին
հետ փոխել, ըսաւ կատակելով
մը կոմսը: Բայց շատ կը վախնամ
որ մշտապաղթ Պիսմարզ իշխանին
ալ զօրութիւնը չբաւէ ժողովրդ-

դեան բազմութիւնն ազգային եկեղեցւոյ մէջ մըլելու: Այսպէս ամէն ճիգն ու բոլոր ծախքը պարապ տեղ չոսյալած կ'ըլլայ. վասն զի կրթեալներն ընդհանրապէս ամենեւին եկեղեցւոյ կարօտ չեն. իսկ հաւատացեալ ժողովուրդն Հին Աստուծոյ չի բաժնուիր:

“Ասկից զատ՝ կրնաք հաստատութեամբ հաւատալ, Տեա՛րք, որ Հինն Աստուած ոսոխ չի կրնար տանիլ: Իւր շանթերը զազգային եկեղեցին կ'այրեն կը տուգորեն, եւ իւր ակնարկութիւնը կը քնջէ այնպիսի կայսրութիւնը, որ իւր վերին իշխանութեան ղէմապատումը բերու կը յանդգնի”:

Աս խօսքին վրայ պաշտօնակալք ապշած՝ իրարու երես նայելու ատեննին, Ծերունին ոտք ելաւ, կառք նստաւ եւ ճամբայ ելաւ:

Կոմսին որդին գերմաներէն խօսակցութենէն ամենեւին եւ ոչ բառ մը հասկըցած էր: Մեծ զարմանքով տեսած էր թշնամի պաշտօնակալներուն հետ հօրն այնպէս կրակով խօսակցիլը. եւ երբ որ անոր զուարթութեան պատճառն ու խօսքին նիւթն իմացաւ, վերջին աստիճանի սաստկացաւ զարմանքը:

“Չեմ՝ կրնար ըմբռնել, հայր, ըսաւ, թէ ինչպէս կրնաք եկեղեցւոյ հալածման վրայ այնպէս ուրախանալ:

“Եկեղեցւոյ հալածման վրայ սրտանց կը ցաւիմ, սիրելի Կարօլոս, պատասխանեց Կոմսը: Ուրախութիւնս բոլորովին տարբեր պատճառ ունի: Եթէ գերմանական լրագրաց տուած տեղեկութիւնները ճիշդ են. եթէ Գեր-

մանիայի կառավարութիւններուն ոգւոյն վրայ պաշտօնակալաց ունեցած կարծիքն ուղիղ է. ապա ուրեմն ըսել է թէ նոր Գերմանական կայսրութիւնը պատերազմի պիտ'որ ելլէ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ու քահանայապետական աթոռոյն ամենակալ Պաշտպանին դէմ: Ուստի եւ այն Բաղուկն որ քահանայապետաց ամէն թշնամիներն ու Եկեղեցւոյ վրայ յարձակողները ջնջած է, պէտք է որ խորտակէ կործանէ Գերմանական կայսրութիւնն ալ:

“Յիմարք: Կը կարծե՞ն արդեօք որ Աստուած Գերմանիայի կայսրութեան համար բացառութիւն պիտի ընէ: Այն որ հազար ութհարիւր տարիէ վեր չկրցան յաջողքնել մեծագոր Տիրապետներ, այս րօքն՝ Աստուծոյ Եկեղեցւոյն

եւ երկրի վրայ Քրիստոսի Փոխանորդին ջնջումը, իրե՞նք կը յուսան գլուխ տանիլ: Հինն Աստուած կենդանի է:

“Յառաջ գնա, ամբարտաւանդ Գերմանիա, յառաջ: Յարձակէ Պետրոսի ժայռին վրայ, նեղէ Եկեղեցին. — եւ ջնջմանդ վճիռն արդէն տրուած կ'ըլլայ: Աստուած իւր խոստումը կը պահէ, զորն որ տուած է ի պաշտպանութիւն քահանայապետին եւ իւր Եկեղեցւոյն: Դրունք դժօխոց պիտի չկարենան զայն յաղթահարել:”

Կառքը Կոմսին ամարանոցին առջեւը կեցաւ: — Սրտի այլայլութիւնն եօթանասունուիրեք տարւան Ծերունւոյն վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրած էր: Երկրորդ օրը ծանր հիւանդութիւն եկաւ վրան: Քահանան ուղեց: Յետոյ

իւր աղջիկներն ու որդին կանչեց:
Կարօլոսին հրամայեց որ Պիոս է.
Քահանայապետին եւ հարօղէոն Ա.
Կայսեր մէջ ֆոնդենպլոյ եղած խօ-
սակցութիւնն առջեւը կարգայ,
զորն որ ինք նոյն ժամանակը ճըշ-
գիւ գրի առած էր: Մեծ մտա-
դրութեամբ ամբողջ մտիկ ըրաւ:

“Որդեակք իմ, ըսաւ՝ ընթեր-
ցումը լմնեցած ատեն տկարացեալ
ձայնիւ. բովանդակ զօրութեամբ
աշխատեցէք Գաղղիայի բարոյա-
կան ու կրօնական վերածնու-
թեան: Հնադանդութեամբ Աս-
տուծոյ պապութիւններուն գլուխ
ծնեցէք: Մի մոռնաք երբեք թէ
Եաւթեան կենդանի է Հինն Աս-
տուած, աշխարհքիս միակ ճշմա-
րիտ տէրը, թէ անանձնականաց
եւ թէ տէրութեանց բախտին
վարիչը: Ահիւ եւ թողութեամբ

իրեն ծառայեցէք, իրեն՝ որուն
երկինք ամբողջ է, եւ երկիրս՝ ու-
տիցը պատուանդանը:”

Խօսքն որ լմնեցաւ, գլուխը
բարձերուն վրայ ինկաւ: Յովսէփ
Ռեթէլ կոմսը մեռած էր:

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is faint and mostly illegible due to fading and the texture of the paper. It appears to be organized into several lines of a letter or document.

SDY m²

2013

0015050

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0015050

